

Idegen bírák előtt Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése

Ki volt Szombathelyi Ferenc?

A Magyar Királyi Honvédség tragikus sorsú táborno-ka a győri belvárosi katolikus plébánia parókiáján őrzött anyakönyv szerint Knausz Ferenc cipész és felesége Szombathelyi Anna, Győr, Káposztás köz 3. szám alatt lakó szülők törvényes gyermekeként 1887. május 17-én született.¹

Apja német hangzású neve szerint sváb származású, de ő mindig magyarnak vallotta magát.

Gyermekeveiről keveset tudunk. A középiskola négy osztályának elvégzése után tizenöt éves korában, 1902 őzétől a pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola növendéke lett. Pécssett négy évet töltött, ahol 1906. augusztus 18-án hadapród tiszthelytessé /zászlóssá/ avatták és szolgálattételre a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez osztották be. A nyitrai ezrednél közel öt esztendőt töltött, s eközben 1907. november 1-jén hadnaggyá léptették elő.

¹ Győr-belvárosi római katolikus plébániahivatal. Kereszteltek anyakönyve XIV. kötet (1887.) 155. lap, 61. sorszám.

1910. október 1-jétől 1911. augusztus 31-ig Budapesten a felsőbb honvédtiszti tanfolyam hallgatója. Ez tulajdonképpen előkészítője volt a bécsi császári és királyi Hadiiskolának, melynek 1911. októberétől 1914. augusztus 1-jéig a növendéke. Közben 1912. november 1-jén megkapta a főhadnagyi rendfokozatot.

Bécsben háromévi kemény munka, szorgalmas tanulás várt a vezérkari testületbe kiszemelt fiatal tisztekre. Knausz Ferenc főhadnagy a Hadiiskolát jó eredménnyel zárta, és előjárói „igen jó” minősítéssel a vezérkar állományába javasolták.²

Kiváló szellemi képességű, rendkívül szorgalmas tanuló volt. Sokat foglalkozott önképzéssel, nagyon humánus és egyértelműen magyar hazafi volt, akit semmilyen politikai irányzat nem tudott megnyerni magának. Katonai hivatását a haza feltétlen védelmének tudatában töltötte.

A bécsi évek után 1914. augusztus 1-jével a temesvári VII. hadtestnél kezdte meg a szolgálatát. Beosztásának elfoglalása után néhány nap múlva kitért a világháború. Harminchárom hónapot töltött a harc-tereken, s 1915. július 1-jétől már vezérkari százados. 1918-ban több magyar kitüntetés birtokosaként került a honvédelmi, illetve a hadügyminisztérium 1. osztályára, mint beosztott tiszt.

Az „őszirózsás forradalom”, 1918 októberének eseményei a minisztériumban érték. A politika nem ragadta magával, tovább szolgált, csakúgy, mint később, 1919-ben. A Vörös Hadseregben, a hírszerző és kémelhárító osztályon, a délszláv nyilvántartást vezette Stojakovics, a későbbi ismertebb nevén

² Bécs, Kriegsarchiv, Kriegsschule Fasc. 32. Protokoll über die ... 1914. Fasc. 38. Kriegsschüler. Fasc. 57. Aufnahmejahr 1911.

Sztójay Döme³ beosztottjaként. A német, a francia és a szlovák nyelvet kiválóan ismerte, beszélte. A „vörös múlt” Szombathelyi életében nem jelentett törést, hiszen akkor is kizárólag a magyar nemzeti érdekeket szolgálta, több száz hivatásos tiszttel együtt.

A kommün bukása után az újjászervezett magyar királyi honvédségnél szolgált tovább. Szükség volt a fiatal, jól képzett tisztekre, mivel a „szegediek” többsége tartalékosokból verbuválódott. 1919–1921 között a szombathelyi katonai körletparancsnokságon beosztott vezérkari tiszttel.

Harminchárom évesen, 1920. július 2-án nősült. Felesége Bérczy Borbála Katalin, akit ő csak Boriskának hívott és kitől egy leánygyermek született.⁴

A trianoni békeszerződés következtében az antant-hatalmak a magyar hadsereget szigorú korlátok közé kényszerítették. A vezérkar működését is megtiltották. Ezért a VK csak rejtve, mint a HM VI. osztálya működött. 1922-től 1926-ig Szombathelyi Ferenc a HM VI/1. osztályának volt a beosztottja. 1922. november 1-jén lépett elő őrnaggyá, majd 1931. szeptember 1-jéig az antant elől rejtve működő hadi-

³ Sztójay /Stojakovics/ Döme, (Versec, 1883. január 5. – Budapest, 1946. augusztus 22.) hivatásos katonatiszt, diplomata, politikus. 1919-ben a Vörös Hadsereg főparancsnokának hírszerző és kémelhárító főnöke. 1925–1933 között magyar katonai attasé Berlinben, majd 1935. december 10-től 1944. március 22-ig berlini magyar követ. 1944. március 22-től 1944. augusztus 29-ig miniszterelnök. Mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték.

⁴ Ellentmondásos gyermekeinek száma. A Budapesti Népbíróság ítéletében foglaltak szerint egy gyermeke volt, aki Kéri Kálmán szóbeli közlése szerint fogyatékos volt. A Budapesti Népbíróság adataival ellentétben, az újvidéki per jegyzőkönyvei szerint, az 1946. augusztus 12-i kihallgatáson két gyermekről beszél. Az egyik 30 éves, a másik 15 éves. Az idősebbik 1916-ban született, amikor még a temesvári VII. hadtest kötelékében teljesített frontszolgálatot. A fenti tény a jegyzőkönyvben aláírásával hitelesítette.

akadémia, a „szabályzatismertető tanfolyam” hadtörténelem és harcászat tanára. Közben 1926-ban alezredessé, 1929-ben pedig már ezredessé lépett elő.

Az 1931–1933-as években a 3. vegyesdandár vezérkari főnöke, 1933–1936-ban pedig a honvédség főparancsnokának a szárnysegéde. Ez idő alatt, világháborús kitüntetései alapján vitézzé avatják, melynek előfeltétele volt a magyaros hangzású név. Ezért 1934. május 17-én belügyminiszteri engedéllyel édesanyja nevét vette fel. Ettől kezdve a Szombathelyi nevet használta.

1936. augusztus 1-jén került a Ludovika Akadémia élére, melynek 1938. október 1-jéig volt a parancsnoka. A Ludovika Akadémiát igen nagy rátermettséggel vezette. Nagy súlyt helyezett az erkölcsi alapok elmélyítésére, a haza igaz szeretetére, az ország védelme iránti teljes odaadásra, a meggyőződéses, féltétlen hűségre, a parancsok pontos, körültekintő végrehajtására és a honvédeskü maradéktalan betartására. Mindent megtett annak érdekében, hogy a leendő tisztek szeressék, jól oktassák, körültekintően, ésszerű parancsokkal vezessék honvédeküket, altisztjeiket, beosztott tisztjeiket békében és háborúban egyaránt.

Kádár Gyula vezérkari ezredes – akinek Szombathelyi előjárója volt – „A Ludovikától Sopronkőhidáig” című könyvében így jellemezte:

„Széles körű irodalmi ismeretei voltak, a közösen olvasottakról gyakran beszélgettünk. A klasszikus zenének nagy barátja és ismerője, a művészetek más ágai iránt is érdeklődő és fogékony. A magyaróvári gazdasági akadémián is tanult és a mezőgazdaság problémáihoz is értett. Mindezek mellett fanatikus katona, aki a katonai hivatást mindenek fölé helyezte, a múlt hadvezéreinek – nemzeti hovatartozá-

suktól függetlenül – minden sikerét, balsikerét órákon keresztül, részletekbe menően képes volt boncolgatni, indokolni ...”⁵.

Újvárossy Dezső vezérkari ezredes, aki az Akadémia tanára volt, 1979-ben Ausztriából a következőket írta:

„Mindenki érezte magas katonai képzettségét, szellemi fölényét. Mindig kellő időben tudta befolyását, tekintélyét közvetlenül és személyesen, le egészen az akadémikusokig latba vetni. Nem egyszer előfordult, hogy az egész akadémiát egy déli szünetben, a vívóteremben riadószerűen gyülekeztette és a színpadra állva nagy beszédet rögtönzött a hiányosságokról, kifogásairól és a helyes erkölcsi út követéséről /.../ Az Akadémia vasárnapi szentmiséin rendszeresen jelen volt. Hívó, vallásos katona volt. /.../ A tanároktól kezdve az akadémikusokig mindenki nagyra becsülte és szerette.”⁶

A Ludovika Akadémia parancsnoka volt, amikor 1937. november elsején tábornokká nevezték ki.

A bécsi döntés /1938. november 2./, a Felvidék magyarlakta területeinek visszacsatolása után új hadrend lépett életbe. Ekkor szervezték meg a kassai VIII. hadtestet, melynek élén 1939. január 15-től Szombathelyi állt, akit ugyanezen év november 1-jén altábornaggyá nevezték ki.

A VIII. hadtest csapatai részt vettek Kárpátalja visszafoglalásában 1939. március 15-17. között.

⁵ Kádár Gyula /1898. december 16. – 1982. március 14. Budapest/: *A Ludouikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978, Magvető Kiadó. *Tények és Tanúk* sorozat, 283. o.

⁶ Újvárossy Dezső /1901. december 5. – ?/ – A Ludovika Akadémián 1924. augusztus 20-án avatták. Levele Szende László nyá. ezredes birtokában.

Viharfelhők Magyarország egén

1939–1941 között Magyarország nem vett részt a háborúban. Bár a kormány németbarát politikát folytatott, gazdasági, külpolitikai és belpolitikai téren egyaránt igyekezett az ország szuverenitását, nemzeti érdekeit figyelembe venni.

Teleki Pái miniszterelnök 1939. július 24-i, Hitlerhez írt levelében kifejtette:

„...egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengelyhatalmak politikájával fogja összhangba hozni ... Nem lehet azonban kétséges, hogy e politikához való alkalmazkodásunk semmi esetre sem ejtethet csorbát szuverenitásunkon”⁷

Ebből következett, hogy a magyar kormány 1939 szeptemberében nem engedte át a német csapatokat a lengyel-magyar határon. Sőt, több tízezres tömegben befogadta a lengyel katonai és polgári menekülteket.

Az erdélyi kérdés napirendre kerülésével az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés azonban Magyarország szuverenitását is veszélybe sodorta.

Alig telt el három hét a második bécsi döntés után, és 1940 szeptemberében német kívánságra a Romániába irányított úgynevezett „tancsapatokat”, melyeket később Jugoszlávia ellen használtak fel, a kormány átengedte Magyarországon.

Majd 1940 novemberében, német felszólításra Magyarország elsőnek csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, és ezzel végérvényesen feláldozta függetlenségét. A november 20-i aláírás ceremó-

⁷ *Magyarország és a második világháború – Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez.* Budapest, 1959, Kossuth Kiadó. 244. o.

niájáról hazatérő Csáky István külügyminisztert a közvélemény rosszat sejtve fogadta. Az emberek a háború óta először ráébredtek, hogy a nagyok barátsága talán nem is olyan veszélytelen.

A képviselőház külügyi bizottságában Eckhardt Tibor, a Kisgazdapárt elnöke, a felsőházban pedig Bethlen István gróf rendkívül éles hangnemben vetették a kormány szemére, hogy a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásával feladta eddigi semlegességi politikáját, és Magyarországot a hadviselő hatalmak olyan csoportjához köti, mely egyáltalán nem biztos a győzelemben.

Mindkét szónok azt hangoztatta, hogy Magyarország sok mindent elért háború nélkül, és elsőrendű érdeke azt parancsolja, hogy tartsa magát távol a nagyhatalmak viszályától.

A magyar sajtó a csatlakozásról szóló eseményt vagy helyeselte, vagy közönyösen fogadta. Kedvező jelnek vették, hogy Anglia nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal. A lakosság nagy többsége bízott Teleki Pál politikai hozzáértésében.

A közvélemény derűlátását hamarosan megerősítette az a látványos siker, ami a jugoszláv-magyar kapcsolatokban megmutatkozott.

Magyarország rokonszenve Jugoszlávia iránt régi eredetű. Az első világháború után, a trianoni békeszerződés nyomán, mintegy félmillió magyar lakta. Az itt élő magyarok nem tápláltak gyűlöletet ez iránt az ország iránt, hisz népeinek mintegy fele – horvátok, szlovének – az első világháborúban a központi hatalmak táborában harcolt. Vitathatatlan hősiességükkel még a barikád túlsó oldalán álló szerbek is kivívták a magyarok tiszteletét.

A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás és az ezt megelőző német átvonulási akció jelentősen rontotta Magyarország pozícióit Londonban. Az angol külügyminisztériumban közölték a magyar követtel: amennyiben Magyarország eltűrné, hogy területén idegen haderők olyan államok ellen vonulnának át, amelyek Nagy-Britanniával szövetséges, vagy baráti viszonyban vannak, az a diplomáciai kapcsolatok megszakításához vezetne; vagy ha csatlakozva maga is megtámadná a Nagy-Britanniával szövetséges államot, az casus bellit jelentene.

Ez a veszély készítette Telekit és kormányát arra, hogy 1940 decemberében, három héttel a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás után „örök barátsági szerződést” kössön Jugoszláviával.

Ennek nyomán, 1941 januárjában a budapesti angol követ szerette volna elérni, hogy Eden külügyminiszter a magyar kormány bátorítására tegyen olyan barátságos célzást, nyilatkozatot, hogy amennyiben Magyarország a német nyomásnak ellenáll, a háború utáni határok nem módosulnak.

A brit kormány azonban nem volt hajlandó a jövőre vonatkozó ilyen nyilatkozat megtételére. A barátságos célzás is elmaradt, pedig Teleki még március 12-én üzenetet küldött Londonba, hogy bár hivatalos nyilatkozataiban kénytelen erősen tengelybarát hangot használni, mégsem engedett olyan német követeléseknek, melyek Magyarország önállóságával és szuverenitásával függnek össze.

Levelében panaszkodott, hogy „a német követelések elleni állandó harc” idegeit teljesen felőrlik, de biztosítja a brit kormányt, hogy ameddig ő él és a kormány tagja, nem fog olyat tenni, ami „az ország becsületével, szuverenitásával nem összeegyeztethető.”

Teleki Pái politikai testamentumát a londoni és washingtoni magyar követ részére küldött szigorúan bizalmas tájékoztatójában fejtette ki:

„A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Mindenáron távol kell maradnia a hadi konfliktusokban való részvételtől. Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejezésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhet, különösen Németország esetleges vereségének esetén, hogy a háború végén akár egész Európában, akár Európának ebben a keleti részében kaotikus állapotok állnak be, amelyek a legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak járni, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejezése előtt feláldozták.”(...)

„Mindezeknek a következtében a magyar politika vezetőinek első, majdnem egyetlen feladata az, hogy Magyarországot épen és erőben megtartsák a háború végéig. Kockáztatni az országot, a fiatalságukat, hadierőnket csak önmagunkért szabad és senki másért...”⁸

Ezek a gondolatok eljutottak Szombathelyi Ferenc-hez is, mert a később megfogalmazott, a kormányzóhoz írott memorandumában megtalálhatóak, a maritim államok hadviselési módjáról írt tanulmányának pedig ez volt a kiindulópontja.⁹

⁸ 1941. március 3. Szigorúan bizalmas tájékoztató a londoni és a washingtoni magyar követek részére. In *Magyarország és a második világháború...*, 321-322. o.

⁹ *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945.* Budapest, 1990, Zrínyi Kiadó, 21-24. o.

Még az 1920-as években, hadiakadémiai tanárkodása idején fejtette ki, hogy két hatalom leverhetetlen: Nagy-Britannia és Oroszország. Anglia kimeríthetetlen gazdasági erőforrásokkal rendelkezik és ezért az ellenfél teljes kimerüléséig képes folytatni a küzdelmet. Oroszország pedig azért legyőzhetetlen, mert hatalmas területén csapatai olyan iramban vonulhatnak vissza, hogy a támadó számára csak két lehetőség marad: vagy lemarad az üldözésben, ami azt jelenti, hogy nem tud döntő vereséget mérni a menekülőre, akinek így módja nyílik csapatai újjászervezésére, vagy lépést tart a visszavonulóval, ami viszont az utánpótlási vonalakat úgy megnyújtja, hogy nem tudja megfelelően kiépíteni és biztosítani őket. Ezért harcoló csapatai a megfelelő, rendszeres utánpótlás híján lassan, minden nagyobb ütközet nélkül is legyengülnek, és elvesztik ütőképességüket.¹⁰

Háborúba sodródtunk

1941. június 27-én, a Szovjetunió elleni háborúba sodródásunkkor a kassai VIII. hadtest parancsnoka, majd az úgynevezett „Kárpát-csoport” parancsnoka lesz, mely a hadműveletek megindulásakor a VIII. hadtestet és a gyorsadtestet /az 1. hegyi- és a 8. határvadászdandárt/ foglalta magába.

A Szovjetunió elleni magyar hadba lépésben Szombathelyi Ferencnek semmi szerepe nem volt! Ő, ekkor még egy vidéki hadtest parancsnoka, akinek a kato-

¹⁰ Kardos István visszaemlékezését közli Csicsery-Rónay István (szerk.): *Szombathelyi Ferenc*. Budapest, 2002, Occidental Press – Századvég Kiadó, 61. o. Ugyanakkor ezt erősíti meg a Budapesti Népbíróság Nb. XX. 653/1946. sz. ítélete, mely szerint 1928-ban hadiakadémiai tanári beosztásából felmentették azon a címen, hogy tévtanokat hirdet. (Ítélet, IV. fejezet.)

napolitika formálásába semmi beleszólása sem volt. Az oroszok elleni háborúnak – természetesen kellő elővigyázat mellett – mindig ellene volt. Ez irányú véleményét már 1928-ban, a Hadiakadémián megtartott óráin is kifejtette. Most ezt nem hangoztathatta, mert a közszellem teljesen német beállítottságú volt.

A Kárpát-csoport Szombathelyi vezetése alatt 1941 nyarán elfoglalta Kolomeát, Sztaniszlaut és előnyomultak a Dnyeszterig. Ott a gyorshadtest 1941. július 8-án kivált, míg a többi csapat és seregtest szeptember 6-ig megszálló feladatokat látott el Szombathelyi parancsnoksága alatt.

1941 szeptemberére, mint a Kárpát-csoport parancsnoka, aki részt vett a kezdeti hadműveletekben, megismerte a kiválóan felszerelt német hadigépezet erejét. Láta a magyar csapatok korszerűtlen fegyverzetét, a gépesítés hiányának hátrányait, egyidejűleg megismerte a szovjet hadsereg korszerű hadiarzenálját, megtapasztalta a rendkívül erős, makacs védelmi harcokat. Megállapította, hogy több évig is elhúzódó háború várható. Azt a következtetést vonta le, hogy ez nem lesz „villám” háború. Tapasztalatait az említett memorandumban foglalta össze a kormányzónak.¹¹ Azt tanácsolta, hogy ne engedjenek a német nyomásnak. A magyarok minél kevesebb erővel vegyenek részt a háborúban. Az erők kétharmadát itthon kell tartalékolni, a háború utáni időkre. Ezt a háborút – vallotta Szombathelyi – a tengereket és a konti-

¹¹ Szombathelyi Ferenc *A maritim államok hadviselése* c. memoranduma, illetve tanulmánya a Hadtörténelmi Levéltárban volt található. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején Morváné Belényes Teréz levéltáros iratrendezés során bukkant rá. Erről a dokumentumról tudott és ismerte Liptai Ervin vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum akkori főigazgatója és Tóth Sándor hadtörténész ezredes az intézet igazgatója is. Így nyilatkoztak a szerzőnek, még a közelmúltban. Tóth Sándor határozottan állította, hogy a „békeelőkészítő” anyaggyűjtemény

nenseket uraló szövetségesek fogják megnyerni, ezért óvatosnak kell lenni és csak annyiban engedni a német nyomásnak, amennyiben az elkerülhetetlen. A magyar csapatokat lehetőleg vissza kell vonni, és nem jobban belemenni a háborúba ...

Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a kormányzó – a németek teljes erővel való támogatását szorgalmazó – Werth Henrik vezérezredes leváltása után Szombathelyit kérte fel az utódlásra, és 1941. szeptember 6-án kinevezte a Honvéd Vezérkar főnökévé. Egyben 1941. október 23-ától magyar királyi titkos tanácsos és november 1-jétől vezérezredes lett.

A Honvéd Vezérkar új főnöke mindenben arra törekedett, hogy a németek követeléseit kivédje. 1941 végére már ők is rájöttek, hogy ez nem vilámháború, hanem hosszú, nehéz küzdelem lesz. Így az eddigi „önkéntes” magyar részvételt egyszerre kötelességgé tették. A hazai jobboldali politikai körök a vezérkari főnököt a háború szabotálásával vádolták. Kevesellték részvételünket, miután 1943 nyarára már csak a megszálló erők maradtak orosz földön.

Kiútkeresés

Szombathelyi az 1943. januári doni katasztrófa után világosan látta, hogy a németek a háborút elveszítik. Kállay diplomáciai úton próbált puhatolózni, hogy

IX. számú dobozában volt. A VK iratanyagából mintegy negyven doboz iratanyagot laponként átnéztem, de sajnos az ominózus iratot nem találtam. A VK iratgyűjtemény jelenlegi kezelője, Számvéber Norbert is állítja, hogy látta, és volt a kezében Szombathelyi tanulmánya, de sajnos ő sem tudta előadni. Két eset lehetséges: vagy ellopták az iratot, vagy hanyagság, rendtelenség folytán elkeveredett és most ezért nem található. A történész nem tehet mást, mint vár a jószerencséjére, hátha egyszer véletlenül előkerül.

milyenek az esélyek a háborúból való kilépésre. A baj az volt, hogy a nyugati szövetséges hatalmak hadseregei földrajzilag nagyon messze voltak, viszont a német ellenőrzés mind nagyobb méreteket öltött. Ugyanakkor komoly akadályt jelentett az oroszoktól való félelem.

Ullein-Reviczky Antal¹², a magyar külügyminisztérium sajtóosztálya vezetőjének felesége angol diplomatának volt a leánya és őrajta keresztül próbáltak kapcsolatot teremteni a szövetségesek diplomatáival. Stockholmban, Lisszabonban, Madridban, Bembben, Isztambulban és Ankarában a brit diplomácia képviselői visszautasították a találkozást a magyar diplomatákkal. Ullein-Reviczky, akinek apósa ebben az időben Isztambulban volt főkonzul, közölte, hogy az angolszászok magyar politikusok helyett csak katonákkal kívánnak szóba állni.¹³

Mussolini¹⁴ 1943. július 25-i bukása után sürgetővé vált a helyzet. Kállay Miklós miniszterelnök a szövetségesek szeptember 3-i olaszországi partraszállása előtt megbízta Szombathelyi Ferenc vezérezredest, hogy próbáljon titkos megállapodást kötni az Egyesült Államokkal. Horthy is őt tartotta erre a legalkalmasabbnak, aki nemcsak szálfá magas termetével, de intellektuálisan is kimagaslott tábornoktársai közül.

¹² Ullein-Reviczky Antal (Sopron, 1894. november 8. – London, 1955. június 30.) diplomata. 1939 és 1943 között a Külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetője, majd stockholmi magyar követ. 1944. március 19-én, a német megszállás ellen tiltakozva lemondott. Emlékirata *Német háború – orosz béke: Magyarország drámája* címen Budapesten az Európa Kiadónál 1993-ban jelent meg.

¹³ Szombathelyi Ferenc: i.m. 26. o.

¹⁴ Mussolini, Benito az olasz fasiszta párt vezére, 1922. február 25-től 1943. július 25-ig miniszterelnök. Badoglio tábornok kormánya letartóztatta, de a németek kiszabadították, Észak-Olaszországban fasiszta ellenkormányt hozott létre, melynek 1943. szeptember 15-től 1945. április 28-ig miniszterelnöke volt. 1945. április 28-án kivégezték.

Szombathelyi Hátszeghi /Hatz/ Ottót¹⁵, a szófiai és ankarai katonai attasét bízta meg, hogy Isztambulban lépjen érintkezésbe az amerikai kirendeltséggel.

Az attasé 1943. december 16-án érkezett Isztambulba, hogy ott a titkos amerikai küldöttekkel a nyugatiakkal kötendő különbékéről tárgyaljon. Az Egyesült Államok Hadászati Szolgálati Hivatalának, az OSS¹⁶ isztambuli kirendeltségének tisztjeivel sikerült a kapcsolatfelvétel. Hátszeghi egy rádiókészüléket kapott, hogy új barátaival kapcsolatot tarthasson fenn.

¹⁵ Hátszegi /Hatz/ Ottó (Jugoszlávia, Branjevo, 1902. május 26. – Budapest, 1977. július 22.) hivatásos katonatiszt, vezérkari alezredes, majd ezredes. 1941. február 15. és 1944. február 1. között szófiai és ankarai katonai attasé, szófiai székhellyel. 1944. február 1-től – 1944. július 1-jéig ankarai katonai attasé, Isztambul székhellyel. 1944. május 3-tól 26-ig a Gestapo fogságában. 1944. június 15. és 1944. október 16. között a honvédelmi miniszter számysegédje, majd a VII. hadtest vezérkari főnöke. November 7-én értékes hadműveleti okmányokkal, védelmi tervekkel a felszabadult Szegedre repült, a Fekete Sándor Rezső vezette gépen. 1945. január 10-ig Malinovszkij marsall főhadiszállásán tartózkodik. Felvilágosító és propaganda tevékenységet végez a magyar lakosság körében. A nyilasok távollétében halálra ítélik, rendfokozatától megfosztják, családtagjait koncentrációs táborba hurcolják. 1945. április 4-én a szovjet hatóságok letartóztatják és a Szovjetunióba hurcolják, ahol 1955. szeptember 14-ig a Gulágon tartották fogva. Szovjet fogságából hazatérve Magyarországon és az NDK-ban vívőedzőként működött. 1963-ban ment nyugdíjba.

¹⁶ OSS, Office of Strategic Services – Hadászati Szolgálati Hivatal: 1942-ben alakult amerikai felderítő és különleges akciókat végrehajtó szervezet. Feladata stratégiai információk gyűjtése, elemzése s a különleges szolgáltatások működtetése. Kapcsolatot tartott fenn a nyugatbarát ellenállási mozgalmakkal, szervezte a szabotázs, diverziós és ellenállási tevékenységeket. Vezetője William Donovan tábornok. Egyik vezetési központja Kairóban volt, a magyar ügyekkel foglalkozó részlegük Isztambulban, majd az olaszországi partraszállás után 1945 szeptemberéig Bariban működött, amikor Truman utasítást adott a hírszerzés átszervezésére, a CIA létrehozására.

1943 utolsó napjaiban a Kállay-kormánynak sikerült kapcsolatot teremteni az OSS európai igazgatójával, Allan Dullessel. Egy amerikai-magyar különbéke lehetősége volt a találkozó megbeszélésnek a témája. Dulles kívánsága volt, hogy mihamarabb egy amerikai misszió indulhasson Magyarországra, hogy a további ügyeket a helyszínen tárgyalják meg. Kállay Szombathelyi Ferenc vezérezredest, a Honvéd

Budapestre vitte a megállapodás „ideiglenes vázlatát” is, mely üzenet formájában azt tartalmazta, hogy kezdjenek partizánmozgalmat, de óvatosan kell eljárni, nehogy a németek megszállását kiprovokálják, mivel ez nem állt érdekében a szövetségeseeknek.

Az üzenet világossá tette, hogy Magyarország jó pontot szerezhet, ha az OSS Magyarországról minél több információt kap.

Hátszeghi december 22-ig tartózkodott Isztambulban, majd Budapestre történő visszautazása közben megállt Szófiában és félrevezető célzattal beszámolt a tárgyalásairól Ottó Wagner ezredesnek, a német katonai elhárítás ottani vezetőjének. Majd Szombathelyi utasítására 1944. január 6-án és 9-én tájékoztatta a német katonai elhárítás főnökét, Canarist¹⁷ is.

A partizánmozgalom szervezését Szombathelyi úgy képzelte el, hogy szabadcsapatokat szervez a Duna-Tisza közén, ahol már voltak ilyen hagyományok. Kifelé ez úgy szerepelt, mint esetleges partizánmoz-

Vezérkar Főnökét bízta meg az amerikaiak fogadásának megszervezésével.

Florimond Duke ezredes vezetésével 1944. március 16-án egy háromtagú amerikai misszió érkezett. Ejtőernyővel a Muraközben, Csáktornyától északra egy szőlő területére ereszkedtek le, ahol Király Kornél őrnagy, a DEF-hez beosztott törzstiszt várta őket. Az akció az OSS „Sparrow Mission” fedőnevet viselte. Király őrnagy az amerikaiakat gépkocsin Budapestre szállította, és a DEF Vezérkari Főnökség 2. osztály, defenzív (kémelhárító) alosztály körletében, a Hadik lak-tanyában (a mai Bartók Béla úton), a földszinten berendezett szobában helyezték el őket. Miután március 19-én megtörtént Magyarország német megszállása, a Gestapo március 24-én innen vitte el őket. Duke ezredes és társai a háború után szabadultak, és visszatérhettek hazájukba. Florimond Duke 1968 nyarán feleségével turistaként Budapestre látogatott és a Gellért Szállóban ebéden látta vendégül Kádár Gyulát. (Kádár Gyula, i.m. 651-654. o.) Itt említette meg, hogy magyarországi kalandjairól könyvet akar írni. Tervét azonban nem tudta valóra váltani, mert visszatérve az USA-ba, feleségével együtt gépkocsibaleset áldozata lett.

¹⁷ Canaris, Friedrich Wilhelm (1887. január 1. – 1945. április 9.) német katonatiszt, admirális (1940). 1905-től szolgált a flottánál. A Weimari

galmak letörésére szervezett alakulat, a valóságban az első feladata lett volna, hogy a magyar szélső-jobboldal harcos elemeinek mozgalmát felfogja, majd kellő pillanatban a németek ellen került volna bevetésre.

„A szervezés és a kiképzés csendben folyt” – írja védőiratában Szombathelyi.¹⁸

Kádár Gyula így emlékezik a Duna-Tisza közti szabadcsapatokra:

„Az alakulat nem állandóan fegyverben tartott, élő egység volt, hanem csupán előjegyzett, számon tartott emberei voltak, úgy, hogy riadóztatásuk esetén rövid időn belül össze lehessen gyűjteni és felfegyverezni őket. A fegyverek nem voltak az embereknél, hanem az egyik kecskeméti laktanyában, zár alatt /.../

A kiválasztott emberek kéthetes turnusokban kiképzésre mentek a szegedi V. hadtest Orgoványban lévő kiképző táborába. Itt csak kézigránátdobás, géppisztolylövészet, rohamfeladatok végrehajtása volt a gyakorlat tárgya. Saját polgári ruhájukat viselték minden megkülönböztető jelvény nélkül. A kiképzési idő leteltével hazamentek.”

Kádár Gyula leírja: „Egy alkalommal megszemléltük; Szombathelyi, a fiatal Horthy¹⁹, Somogyi Béla

Köztársaság éveiben szoros kapcsolatot épített ki a fasisztákkal. 1935-től a német honvédelmi minisztériumban, 1938-tól a fegyveres erők legfelsőbb parancsnokságán a felderítés főnöke. Canaris egész tevékenysége az agresszív háborúk előkészítésére és kibontakoztatására irányult. 1944 februárjában nyugállományba vonult. A Hitler elleni tábornoki összeesküvésben való részvétele miatt kivégezték.

¹⁸ Szombathelyi Ferenc: i.m. 28. o.

¹⁹ Horthy Miklós, ifj. (1907–1993) diplomata, brazíliai magyar követ, az ún. „kiugrási iroda” vezetője. 1944. október 15-én Skorzeny SS-alezredes egysége törbe csalta és elfogta. Mauthausenbe szállították. Haláláig Portugáliában élt.

és én voltunk lent. A csoport tiszta magyar fiúkból állott, az idősebb, volt „rongyos gárdisták”²⁰ voltak az alegységek parancsnokai. Szombathelyi beszédet intézett hozzájuk, hangsúlyozva, hogy a nehéz időkben senki máshoz nem lehet és nem szabad igazodni, mint a kormányzóhoz...”

Kádár Gyula emlékezését ezekkel a gondolatokkal fejezi be:

„...úgy voltunk ezzel is mint minden mással: nekirugaszkodás, fecsegés, tervezgetés, szándék – és amikor a döntő pillanat eljött a cselekvésre: meghunyászkodás, visszahúzódás, sőt kimosakodás...”²¹

A Duna-Tisza közti szabadcsapatok szervezése „a jobboldaliaknál igen nagy aggodalmat váltott ki – írja visszaemlékezésében Szombathelyi. – Azzal vádoltak, hogy ezt az alakulatot saját hatalomra jutásom érdekében szerveztem. Azt mondták, hogy diktatúrára törekszem, és különösen a jobboldal az alakulat felosztását kívánta, mondván, hogy a katonaság, rendőrség és csendőrség mellett nincs rá szükség”.²²

S valóban, hogy a magyar jobboldal mennyire tartott tőle, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy hatalomra jutásuk, a német megszállás után rögtön feloszlatták.

Fenyvesi Károly publicistának módjában állt az amerikai Nemzeti Levéltárban, Washingtonban

²⁰ A „Rongyos Gárda” a Honvéd Vezérkar által szervezett irreguláris szabadcsapat, mely 1938. október-november hónapokban Kárpátalján, annak visszavétele előtt diverziós műveleteket végzett. Bővebben lásd: Györkei Jenő: *Tábormokok meghurcolása 1945–1948*. Budapest, 2002, Accordia Kiadó, 154-189. o.

²¹ Kádár Gyula: i.m. 520-522. o.

²² Szombathelyi Ferenc: i.m. 28. o.

őrzött OSS-iratokat tanulmányozni, amelyeket a közelmúltban oldottak fel a titkosság alól. Így értékes megállapításokat tehetett Hátszeghi /Hatz/Ottó isztambuli tárgyalásairól, annak következményeiről, valamint különösen értékes adalékkal szolgál Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök amerikai kapcsolatairól.²³

Idézi az OSS isztambuli jelentését, amit a Központnak küldtek, mely sok mindent elárul 1944 áprilisáról:

„Futárszolgálatot hoztunk létre a csatlós országok, valamint Ausztria, Németország és Isztambul között, román és magyar diplomáciai futárok segítségével.”

A magyar honvéd vezérkar rendszeresen küldött tájékoztató jelentéseket. A magyar jelentések konkrét kérdésekre adtak választ, – mondja a beszámoló. Szombathelyi elemezte a német és csatlós hadosztályok ütőképességét. Több jelentést Szombathelyi írt alá és nem egyszer térképet is mellékelte hozzá.

Az információ áramoltatása több módon folyt. Az ügynökök és az isztambuli OSS kódolt formában, rádióon küldött üzenetet egymásnak. A hosszabb jelentéseket /Szombathelyinek volt 700 és 1500 szavas jelentése is/ és térképet diplomáciai postán, futár útján juttatták célba. A magyar vezérkar Berlinben és Bécsben tartózkodó diplomáciai képviselőinek futárszolgálatát is igénybe vették. Így az Isztambulból származó postát a brassói magyar főkonzul vitte hente egyszer diplomáciai postaszákban, melyhez sem a határőrség, sem a vámosok nem nyúlhattak. Miután visszatért Brassóba, a magyar katonai attasé vitte tovább Isztambulba.

²³ Fenyvesi Károly *Szombathelyi Ferenc és a magyar-amerikai titkos tárgyalások* c. írását közli Csicsery-Rónay István: i.m. 49-54. o.

A magyar fél a német megszállás után is megpróbálta fenntartani a kapcsolatokat az OSS-sal. Még azután sem szűnt meg az információ szolgáltatás, hogy Horthy a Gestapo letartóztatta. A nyilas puccs után, miután Szombathelyit is és Kádár Gyulát is lefogták, Soós Géza²⁴ lépett kapcsolatba az OSS-sal.

Az OSS általában nagylelkű volt és megvédte partnereit, akik segítették őt. Wisner, az OSS isztambuli kirendeltségének vezetője Allen Dullesnek küldött memorandumában három embert választott ki, akik „előéletük alapján talán megérdemlik, hogy javasoljuk számukra az amerikai védelmet”. /Kiemelés – Gy.J./ A három közül elsőnek Szombathelyit említi, majd Kádár Gyulát és Kern Károly vk. őrnagyot, a VK 2. osztály defenzív alosztály vezetőjét.

A kapcsolat kiépítése az OSS és a magyar vezérkar között lassan és nehézkesen haladt előre. Az OSS többször is értésére adta tárgyaló partnerének, hogy az együttműködés, a megállapodás pusztán katonai jellegű, a politikai okmány megírása, lehetősége teljesen kizárt. A magyar fél viszont éppen ellenkezőjét szerette volna elérni. Kifejezésre juttatták, hogy ezzel a jelenlegi helyzettel Magyarország jó pontot szerezhet, és az együttműködést úgy fogják tekinteni, mint Magyarország tudatos hozzájárulását a szövetségesek győzelméhez. Ezt, mint *utolsó esélyt* említették. /Kiemelés – Gy.J./

²⁴ Gyálakuti Soós Géza (1912. október 13. – 1953. szeptember 3.) külügyi tisztviselő, az ellenállási mozgalom futárja. Jogot végez, közhivatalnok lesz. A református Soli Deo Gloria szövetség elnöke. 1944. március 19. után mellőzik. Szoros kapcsolatba kerül a Magyar Függetlenségi Mozgalommal, Szentiványi Domokossal. 1944. december 9-én Pápáról, ellopott német felségjelű repülőgéppel, Hadnagy Domokos őmagy-pilótával, Jan Bentinek holland főhadnaggal Olaszországba, Bariba repülnek, ahová hirtelen magával visz. 1945 őszén hazatér, de 1946 végén végleg elhagyja Magyarországot. Svájcban, majd az Egyesült Államokban telepedik le.

A magyarok szerették volna elérni, hogy a megá-
lapodás szövegébe a politikai és területi igényekre
biztosítékot kapjanak. Az amerikaiak elutasító maga-
tartásukat azzal magyarázták, hogy sem az OSS,
sem az USA egyetlen szervezete sem adhat ilyen nyi-
latkozatot. Itt, most csak arról lehet szó, hogy bebi-
zonyítsák: Magyarország morálisan elhatárolódik a
tengelytől, úgy, hogy hivatalos kapcsolatait nem sza-
kítja meg vele.²⁵

A látható partner Isztambulban Hátszeghi (Hatz)
volt. A spiritusz rektor azonban mindvégig Szombat-
helyi Ferenc, aki minden lépést Kállayval egyeztetett
úgy, hogy a kormányzó is tudott mindenről.

Nemzeti szerencsétlenség

Szombathelyinek Hitlerrel és a német katonai
vezetőkkel folytatott tárgyalásai csak részsikerrel jár-
tak. Az utolsóra 1944. március 18-án került sor,
ahová Horthy kormányzóval a „Führer” hívására
mentek. Itt a birodalmi vezér közölte velük Magyar-
ország német megszállásának tényét. Ebben a nehéz
helyzetben Szombathelyire nem kis feladat hárult.
Ismerve a honvédség helyzetét, erejét, a tisztikar és a
katonák hangulatát, előre látta egy esetleges ellenál-
lás kudarcát. Ennek tudatában igyekezett meggyőzni
a kormányzót a megszállás jóváhagyására.

Ezek után Szombathelyi Ferenc egyéni sorsa
tragikusra fordult. Német nyomásra 1944. március
19-én beosztásából felmentették, majd nyugál-
lományba küldték. Utóda Vörös János vezérezredes
lett. 1944 nyarán a szélsőjobboldali sajtó sorozatos
támadást intézett ellene.

²⁵ Lásd 23. lábj.

Barátai, hívei, többek között Keresztes-Fischer Ferenc, még a német megszállás előtt felvetették neki azt a tervet, mely szerint a kormányzónak, a kormánnyal együtt, repülőgépen el kellene hagynia az országot és nyugaton ellenkormányként működni. Magyarországon pedig Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezetésével katonai diktatúra venné át a hatalmat, amellyel az ellenkormány titokban összeköttetésben maradna és együttműködnének.

Ezt azonban egyikőjük sem vállalta.

1944. október 11-én Szombathelyi Ferencet – erős német nyomásra – a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága elé állították. A perben felmentő ítélet született, de az október 15-i nyilas hatalomátvétel ezt nem vette figyelembe. A németek és a nyilasok elől – november közepén történt letartóztatásáig – bujdosni kényszerült. Elfogták, majd Sopronkőhidára vitték, és a háború szabotálásáért, a háborúból való kilépést célzó cselekedetei és kísérlete miatt vádat emeltek ellene.

A nyilaskeresztes befolyás alá került vkf. bíróság az idő rövidege miatt nem hozott ügyében ítéletet. Szombathelyit sorstársaival együtt Bajorországba szállították. A náci-nyilas rabságból 1945 májusának első hetében szabadult. Június 26-án a bajorországi Triftern községben az amerikai hatóságok háborús bűnökkel foglalkozó részlege őrizetbe vette és az ideiglenes magyar nemzeti kormány kérésére kiadta.

Élete egyik legnagyobb megaláztatása volt az, amikor az amerikaiak, Himler Márton amerikai ezredes parancsára Feketehalmy-Czeydnerrel bilincselték össze, és úgy szállították haza.

Budapesten, hivatalosan a HM katonapolitikai osztályán 1945. október 23-án került előzetes letartóztatásba, s már ezen a napon Pálffy György vezetésével, Toldy őrnagy, dr. Vértes Imre őrnagy, Nagy

százados, dr. Erdélyi és Kornis Pál közreműködésével elkezdődött a kihallgatása. De már ezt megelőzően június 19-ével a 677/1945 ME. sz. rendelet 1. §-a alapján lefokozása és a Honvédség kötelékéből való kicsapása megtörtént. A rendelet a Honvédségi Közlöny 1945. évi 18-as számában, október 1-jén jelent meg, Vörös János honvédelmi miniszter aláírásával.²⁶

Szombathelyi Ferencet 1945. november 13-án adta át a katpol a Budapesti Népbíróságnak, ahol dr. Molnár László bíró és tanácsa vizsgálta és tárgyalta az ügyét.

A vádat Szőlősi Lóránt főügyész, míg a védelmet dr. Kardos János, Szombathelyi választott ügyvédje képviselte. Két lelkes és fáradhatatlan segítőtársa is volt a védelemnek, az egyik Csicsery-Rónay István, a Szombathelyi család régi barátja, aki az adatok és az okmányok begyűjtésében és a tanúk felkutatásában vett részt. A másik segítőtárs Lieszkovszky Pál volt huszár ezredes, aki annak idején, amikor a németek Ausztrián és Bajorországon keresztül rabként hurcolták, a rabszállítmányt követte huszárosztályával, hogy ha szükséges megvédje az atrocitásoktól, illetve az első adandó alkalomkor kiszabadítsa. Lieszkovszky Pál most is nagy munkát végzett a mentőtanúk felkutatásában.

A népbírói tanács elnöke, dr. Molnár László kiválóan képzett jogász volt, aki bírói pártatlanság-

²⁶ Szombathelyi Ferenc lefokozása két szempontból is törvénytelen volt. Az első, hogy egy tábormokot előléptetni avagy lefokozni csak az államelnöknek áll jogában. A másik, hogy valakit háborús bűnösnek nyilvánítani csak bírói úton lehet. A honvédelmi miniszter ilyen értelmű kijelentése kevés. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának 1994. március 16-án kelt felmentő ítélete a háborús büntett vádja alól egyúttal azt is jelenti, hogy a lefokozást semmisnek kell tekinteni.

gal, a vádlott személyét és jogait tiszteletben tartva vezette a tárgyalást.

A védelem a tanúk egész sorát vezette fel a tárgyalásra. Ott volt Róder Jenő nyugalmazott gyalogsági tábornok, Platthy Pál altábornagy, 1946-ban a budapesti honvédkerület parancsnoka, a börtönből vezették elő Béldy Alajos vezérezredest. Megjelent Dálnoki Miklós Béla nyugállományú vezérezredest, az ideiglenes nemzeti kormány volt miniszterelnöke, Lakatos Géza nyugállományú vezérezredest, Faragho Gábor nyugállományú altábornagy, aki 1944-ben a magyar fegyverszüneti delegációt vezette Moszkvában, Ambróczy Gyula volt kormányzói kabinetiroda főnök, Vattay Antal nyugállományú altábornagy, a kormányzó katonai irodájának a vezetője, Bárcziházi Bárczy István volt miniszterelnökségi államtitkár. Suhay Imre nyugállományú altábornagy, hadtörténész, katonai szakíró, akit a tárgyalás során előntött a düh és az indulat, amikor a voronyezsi 72 órás pergőtűzről a vád olyan lekicsinylően beszélt, és a tragédia felelősségét is Szombathelyi Ferenc nyakába akarta varrni.

Neves írók is elmentek és kiálltak Szombathelyi mellett, mint például Illyés Gyula és Zilahy Lajos is. Illyés Gyula 1946. március 27-én a következő tanúvallomást tette:

„Vádlottat az 1942. évi kolozsvári könyvnapon ismertem meg. Beszélgetésünk során feltűnő volt az a kijelentése, hogy magyar szellemű hadsereget akar, Magyarországnak külön hadsereg kell, amely minden ellenséggel szemben megvédi az országot. Éreztem, hogy itt nyilván a németekre céloz. Megkértem ekkor, hogy Kovács Imre író társamat, aki egy igen súlyos kémkedési ügyben volt letartóztatva, engedje szabadon. Ezt a kérésemet budapesti

találkozásunk alkalmával megismételtem, és a vádlott Kovács Imrét valóban szabadon is engedte. Egy fél évvel ezután a lillafüredi írókonferencia alkalmával, amelyen vádlott is részt vett, egy beszédet mondott, melyben hangsúlyozta, hogy van külön magyar érdek, külön magyar cél, amelyet más céloktól el kell választani. Itt nyilván a németekre célt, ami bennünket baloldali írókat nagyon meglepett, hogy éppen a hadsereg főnöke beszél így. Szerintem ez őszinte beszéd volt, nem németbarátságát akarta vele leplezni, hiszen Lillafüreden nagyon nyíltan szidtuk a németeket. Az egész baloldali íróársaság gyanakodva ment Lillafüredre, féltünk, hogy a kormány pressziót akar gyakorolni, annál inkább meglepett, amit ott tapasztaltunk.”²⁷

A vád tanúi közt kívánta szerepeltetni dr. Szőlősi Lóránt főügyész Vörös János vezérezredest, az ideiglenes nemzeti kormány honvédelmi miniszterét.

Vörös ártani akart Szombathelyi Ferencnek, de tanúnak már nem mert elmenni, mivel ott nemcsak azt mondhatja el, amit ő akar, hanem a kérdésekre válaszolni is kell. Ez pedig kellemetlenné válhatott volna a számára, mivel a vádlott nagyon jól ismerte Vörös múltját, amikor Werth Henrik idején hadműveleti csoportfőnök volt a vezérkarban. Amikor Szombathelyi átvette a vezérkart, első ténykedése az volt, hogy a németbarátságáról híres Vörös Jánost leváltotta.

Ezért, hogy az esetleges kellemetlenkedéseket elkerülje, egy hosszú, több oldalas beadványt szerkesztett

²⁷ Belügyminisztérium Irattára, Szombathelyi Ferenc népbírói perének iratai. Nb. XX. 653/1946. Illyés Gyula tanúvallomása. Idézi Gosztonyi Péter Szombathelyi Ferenc visszaemlékezéséhez írt előszavában, i.m. 14-15. o.

és küldött el Szőlősi Lóránt főügyésznek, „Miért tartom háborús főbűnösnek Szombathelyi Ferencet?” címen.

Vörös is és a főügyész is úgy gondolta, hogy ez lesz a legkényelmesebb megoldás, – a tárgyaláson felolvassák és nem lesznek kellemetlen kérdések.

Az eredmény nagy összecsapás lett a vád és a védelem közt.²⁸ Szőlősi tanúvallomásként akarta a vád alátámasztására felhasználni Vörös János levelet, a védelem viszont a büntető perrendtartás előírásaira hivatkozva tiltakozott ellene.

– Ha Vörös Jánosnak mondanivalója van Szombathelyi Ferencről, jöjjön el! Majd tesztek fel neki néhány kérdést és akkor meglátjuk, hogy szabad lábon marad-e ez a Vörös János.²⁹ – mondta dr. Kardos János ügyvéd.

Vörös János nem ment el tanúskodni, az ügyész pedig elállt attól, hogy a levelet felolvassa.

A tanúvallomások sorában jelentős volt még Kovács Imrének, a Nemzeti Parasztpárt főtitkárának a beszéde, amikor a Schönherz-ügyhöz³⁰ kapcsolódva mondta el tanúvallomását.

A vád Szombathelyire halálos ítéletet kért. Ezzel szemben Molnár László és Tanácsa, mint pártatlan bíróság felmentette volna.

„Amikor a népbírák szavazására került sor – írja Dr. Kardos János fia, Kardos István visszaemlékezésében,³¹ – a kommunista párt képviselője volt az első, aki megszólalt, és ő felmentést javasolt.

²⁸ Kardos Istvánnak, a védőügyvéd Kardos János fiának visszaemlékezése a budapesti népbíróági perre. Közli Csicsery-Rónay István: i.m. 55–74. o.

²⁹ Kardos István: i.m. 57-58. o.

³⁰ Schönherz Zoltán az illegális Magyar Kommunista Párt egyik, 1942-ben kivégzett vezetője, akit a vkf. különbírósga ítélt el.

³¹ Lásd 28. lábj.

Utána következtek a többi pártok képviselői, akik ugyancsak erre szavaztak. Molnár László tanácselnök is teljesen egyetértett velük, de aggályai is voltak egy felmentő ítélettel kapcsolatban, mégpedig nagyon súlyos aggályai. A felmentés Szombathelyi azonnali szabadlábra helyezését jelentené, ami viszont veszélynek, esetleg életveszélynek tehetné ki.../.../

„Így történt az, hogy a népbíróság minden tagja által ártatlannak és kitüntetésre méltónak tartott Szombathelyi Ferencet az ő érdekében tízesztendei börtönre ítélték abban a reményben, hogy ez a vérszomjasokat esetleg kielégíti...”

Tévedtek...

A Budapesti Népbíróság 1946. március 30-án hozta meg ítéletét. Ebben az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. §-ának 1. és 3. pontjában meghatározott népellenes büntettségben, továbbá a Btk. 478. §-ában meghatározott hivatali hatalommal való visszaélés büntettségében, összbüntetésként tíz évi fegyházra, mint főbüntetésre ítélte Szombathelyi Ferencet.

Ezzel szemben a népbíróság a vádlottat a Nbr. 11. §-ának 1. és 5. pontjában meghatározott háborús büntettek miatt ellene emelt vád alól a Bp. 326. §-ának 1. és 2. pontja alapján felmentette.

A népbírósági ítélet indoklásában oldalakon át sorolják a vádlott jó magatartását, emberségét, kiállását a jogrend mellett:

„... nem állapítható meg, hogy a megszállt területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi szabályokat ő maga súlyosan megsértette volna, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reá bízott hatalommal visszaélve ő maga kegyetlenkedett volna.”

„... a csendőrnyomozók kegyetlenkedéseiért pedig a vádlott épp oly kevésbé tehető felelőssé, minthogy bármely más bíróság főnökét sem lehet felelőssé tenni az eléje tartozó ügyekben a nyomozó hatóságok által esetleg elkövetett kegyetlenkedésekért...”

„... részt vett az Oroszország elleni háború kezdeti szakaszában, ez nem tekinthető bűncselekménynek. Nem ő üzent hadat Oroszországnak. Parancsra vett részt a hadműveletekben...”

„... mint katona nem volt németimádó. Még a „Blitzkrieg” lendülete sem tudta a német csodának megnyerni /.../ elsőrendű kötelességének tartotta a magyar katonák szemét kinyitni és a németrévületből felébreszteni őket /.../ Következésképpen rámutatott, hogy a magyar sorsot a német sorsból el kell választani, sőt eljöhét az idő, hogy a németekkel szembe kell fordulni és az „eb ura fakó” álláspontra kell helyezkedni...”

„Saját erejéből küzdötte fel magát, független volt minden kasztól, kotériától /klikktől/ és nézettől. A társadalmi osztályokat teljesen elfogulatlanul, tisztán a nemzet szempontjából nézte. Ízig-vérig katona volt...”

„...Lillafüreden a magyar írók, a baloldaliak is, fenntartás nélkül fejthették ki nézeteiket az általa rendezett összejöveteleken. A Gellért szállóban a baloldali írókkal őszinte megbeszéléseket folytatott.”³²

Szombathelyi Ferencet akkor nem ölte meg senki. Ellenben a budapesti népbírószági tanács elnökét és tagjait még az éj folyamán a politikai rendőrség letartóztatta; az igazságügy miniszter a Molnár László vezette tanácsot feloszlatta.

³² BM Irattár. Szombathelyi Ferenc népbírószági perének iratai. Zrínyi Kiadó, i.m. 99-100. o.

Hideg napok

A Szombathelyi Ferenc elleni vád második pontja a népbíróságon a „hivatali hatalommal való visszaélés” volt. Ezt az 1942. január 4. és 23. között, a délvidéki Bácskában történt eseményekkel hozták összefüggésbe. Hogyan és miként történt ez ott, és mennyiben felelős mindezért a vezérkar főnöke ?

1941. március 3-án, Pál jugoszláv régensherceg baráti látogatást tett Hitiemél. Ennek eredménye lett, hogy Jugoszlávia csatlakozott a németek vezette Háromhatalmi Egyezményhez, amit március 25-én Bécsben hivatalosan is bejelentettek.

A belgrádi kormány, a hadsereg és a jugoszláv közvélemény túlnyomó többségének akarata ellenére, csatlakozott a hitleri szövetséghez. A csatlakozás következménye az lett, hogy két napra rá, március 27-ét követően, a belgrádi forradalmi felkelés elsöpörte Pál herceget és kormányát. Jugoszláviának a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozása egyik napról a másikra érvénytelenné vált, noha hivatalosan nem tagadták meg.

Hitler ezt követően a berlini magyar követet, Sztójay Dömét a következő üzenettel küldte Budapestre:

„Jugoszláviát megsemmisítjük, mivel nyilvánosan megtagadta politikájának összeegyeztetését a tengellyel. A német hadsereg derékhadának át kell vonulni Magyarországon. Ott a magyar hadseregnek kell majd közbeavatkoznia és az együttműködésért Magyarország visszakaphatja mindazokat a területeket, amelyeket át kellett engednie Jugoszláviának. Az ügy sürgős. Azonnali kedvező válasz kívánatos.”³³

³³ Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendőök 1938-1945*. Budapest, 1945. 61-62. o.

Horthy március 28-i válaszlevelében közölte Hitlerrel, hogy kész azonnal teljesíteni kérését.

Hitler jól tudta, a területi igények jelentik a gyenge pontot, ahol a magyar kormány vonakodását át lehet törni.

Teleki Pál miniszterelnök hiába próbálta kivédeni a német követeléseket. A Honvéd Vezérkar, még a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jei ülése előtt, a kormány mögött megegyezett a német főparancsnoksággal a német csapatok átvonulásának részleteiben. Teleki, amikor minderről tudomást szerzett „leírhatatlan haragra lobbant és árulásnak minősítette.”³⁴

A brit kormány április 2-án megüzente Budapestre – ha átengedik a német csapatokat, megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat, s ha Magyarország bármilyen ürüggyel részt vesz a támadásban, az hadüzenetet von maga után.

Április 3-án éjjel, Teleki Pál miniszterelnök – miután külpolitikai koncepciója összeomlott – nem látott más kiutat, öngyilkos lett.

A német csapatok április 4-én megkezdték az átvonulást Magyarországon. Április 6-án Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal, bár egyelőre hadüzenet ezt nem követte. Churchill ugyanis ezt úgy módosította, hogy amíg magyar csapatok a brit hadsereggel nem kerülnek szembe, eláll a Magyarország elleni hadüzenettől. Ettől függetlenül ez 1941. december 6-ától, a Szovjetunió elleni háború során bekövetkezett.

Április 10-én kikiáltották az „önálló” Horvátországot, április 11-én délután a Magyar Királyi Honvédség több ponton is átlépte a déli országhatárt.

³⁴ In *Magyarország és a második világháború...*, 325. o.

Erről a tényről Horthy így írt a háború utáni memoárjában:

„Öfenntartásunk érdeke azt parancsolta, hogy a trianoni határtól délre lakó testvéreinknek védelmet nyújtsunk. Feladatunkat azonban arra korlátoztam, hogy csapataink csakis Magyarország régi határáig nyomuljanak előre.”³⁵

A magyar honvédség csapatai április 14-én estére birtokba vették Újvidéket. Április 15-én, Werth Henrik³⁶ vezérkari főnök parancsára, a Magyar Királyi Honvédség legkorszerűbb seregteste, a gyorshadtest Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy vezetésével, Vukovár térségében, Mitrovica-Sabác irányában német alárendeltségben vett részt a harcokban és átlépte a történelmi magyar határt.

A Délvidék birtokba vétele során a honvédség 15 ezer hadifoglyot ejtett, saját vesztesége 65 halott és 234 sebesült volt.³⁷

1941. április 24-én Horthy audienciára ment Hitlerhez, Németországba. Ebből az alkalomból a „Führer” közölte a kormányzóval a jugoszláv területek felosztásáról szóló döntésüket, mely szerint a Magyarországnak korábban beígért Bánátot maguknak tartják meg. Ezt a döntést Horthyéknak csalódással kellett tudomásul venni.

A magyar királyi honvédségnek Bácskába történt bevonulásakor nem volt nehéz „villámháborús” műveletet produkálni. A jugoszláv hadsereg szinte

³⁵ Horthy Miklós: *Emlékirataim*, Toronto, 1956. 223. o.

³⁶ Werth Henrik (1881-1952) vezérezredes. 1938-1941 között a Honvéd Vezérkar főnöke. A háború végén, Budapest ostroma után a Szovjetunióba vitték. Krasznogorszkban, a hadifogolytáborban halt meg. Távollétében a magyar népbíróság halálra ítélte. A szovjet hadifogságban németnek vallotta magát.

³⁷ Andreas Hillgruber – Gerhard Hümmelchen: *Chronik des Zweiten Weltkriegs*. Frankfurt am Main, 1966, 33. o.

harc nélkül vonult vissza a Duna vonala mögé. A kormány, Horthyék ugyanakkor bizonyítani akarták a közvélemény előtt, hogy a Délvidék nem német ajándékként jött vissza, hanem harc árán. Ezért műcsatákat, kiagyalt ellenállást eszeltek ki, amit aztán valószínűsítő megkorlátozás követte.

Werth Henrik, Horthyra hivatkozva, 1941. április 16-án kiadta közigazgatási parancsát és elrendelte a statáriumot.

A vezérkar főnökének a külügyminiszterhez küldött jegyzéke³⁸ szerint, a bevonulás néhány napja alatt statáriális úton 313 kivégzés történt, míg az úgynevezett „bandaharcok”-ban 1122 fő esett el.

Statáriális úton kivégzettek:

Adorján – Nadrljan	2
Bajmok – Bajmok	20
Bajsa – Bajša	1
Bácsfeketehegy – Feketić	4
Csantavér – Čantavir	10
Dernye – Deronje	1
Dunabökény – Mladenovo	1
Horgos – Horgoš	10
Kabol – Kovilj	4
Kishegyes – Mali Idoš	2
Körtés – Kruševlje	7
Kula – Kula	75
Nemeshalom	4
Ópalánka – Stara Palanka	1
Pacsér – Pačir	44
Palona – Palovna	6

³⁸ Országos Levéltár Küm. res. pol. 1943-16-343. Közli Buzási János: *Az újvidéki razzia*. Budapest, 1963, 15-16. o.

Piros – Rumenka	2
Szabadka – Subotica	40
Szenttamás – Srbobran	39
Topolya – Bačka Topola	22
Újverbász – Novi Vrbas	5
Újvidék – Novi Sad	7
Zenta – Senta	1
Zombor – Sombor	5
Összesen:	313

„Bandaharcokban” elesettek:

Albertfalu	4
Baranyavár	1
Bács – Bač	4
Bácsfeketehegy – Feketić	2
Bácskossuthfalva –Stara Moravica	25
Bácsordas – Koravukovo	3
Belye – Bilje	2
Csantavár – Čantavir	39
Cservenka – Črvenka	13
Csurog – Čurug	25
Dernye – Deronje	2
Eszék - Ošijek	1
Hercegszőlős	2
Horgos – Horgoš	6
Magyarkanizsa – Kanjiža	3
Jenőfalva	4
Karancs	5
Kishegyes – Mali Idoš	1
Kopács	1
Kula – Kula	99
Mohol	3
Monostorszeg-Bački Monastir	1
Órszállás – Stanišić	6

Pacsér – Pačir	232
Pélmonostor	4
Sajkásszentiván-Šajkaš	12
Szabadka – Subotica	202
Szenttamás – Srbobran	77
Szóreg	88
Temerin – Temerin	1
Topolya-Bačka Topola	25
Újvidék – Novi Sad	3
Vajszka – Vajska	22
Zenta – Senta	177
Zombor – Sombor	25
Ismeretlen	2
Összesen:	1122

A délvidéki bevonulásnak a hivatalos magyar adatok alapján összesen 1435 halálos áldozata volt jugoszláv részről.

Ugyanekkor Magyarországon titokzatos gyilkosságok történtek, az áldozatok szerb nemzetiségű magyar állampolgárok voltak.

A statáriális bíróságok mellett aktívan működtek az internálótáborok. A belügyminiszter még a bevonulás ideje alatt, 1941. április 15-én elrendelte a bácskai lakosság „megbízhatatlan” elemeinek internálását. Ez azt jelentette, hogy akire rámutattak, azt vitték. Vitték, akinek vagyonára haragosa szemet vetett, akire rá le-

³⁹ Csetnikek – a második világháború alatt a fasiszta megszállók elleni harc céljából alakult szerb nacionalista szabadcsapatok tagjai. Később Draža Mihailović, csetnik vezér vezetése alatt együttműködtek a németekkel, hátba támadták a nemzeti felszabadító erőket. Dobrovoljacok – az első világháború alatt alakult szerb önkéntes légió tagjai. Az első világháború után a királyi Jugoszlávia földet osztott szét közöttük. Optáns – olyan személy, akinek joga van két állampolgárság közül választani.

hetett fogni, hogy csetnik, dobrovoljac vagy optans.³⁹

Működtek az „ideiglenes” és a „mozgó” gyűjtőtáborok. 1941 májusában 10 459 személyt internáltak.⁴⁰

Ez volt az ára a pacifikálásnak. Az áldozatok nem katonák voltak.

A kor politikusai egymást túllicítálva dicsőítették a délvidéki bevonulókat. Egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre emelte fel a szavát, a támadás megindulásának másnapján, április 11-én Bárdossy miniszterelnökhöz küldött memorandumában. Ebben éles hangon elítélte a kormány hitszegő politikáját.⁴¹

Ezeknek a megtorló intézkedéseknek hamarosan meglett a következménye. A Bácskában – a Vajdaságban – is megélénkült az ellenállási mozgalom. A megtorló intézkedések, a statáriális eljárások, az internálások nem köthetők Szombathelyi Ferenc vezérezredes nevéhez, mivel ő csak 1941. szeptember 6. óta állt a honvéd vezérkar élén. De Werth Henrik intézkedéseinek következményeivel neki kellett szembesülnie.

Amint azt a Budapesti Népbíróság 1946. március havában megállapította, a visszacsatolt szerb területeken a szerb felkelők veszélyeztették a közbiztonságot, mind gyakrabban indítottak orvtámadásokat a csendőrség, a rendőrség és a honvédség ellen. Orvul magyar katonákat gyilkoltak. A helyzet odáig fajult, hogy a helyszínen működő közbiztonsági alakulatok nem voltak elegendők a rend helyreállítására. Ezért Bárdossy László miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – Horthy kormányzóval egyetértve – katonai erősítést rendeltek el. Utasított-

⁴⁰ A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Budapest, 1987, 30. o.

⁴¹ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. V. kötet. 726. számú irat, 1040–1041. o. Összeállította Juhász Gyula. – Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

ták a honvéd vezérkar főnökét, hogy a katonai alakulatok a közigazgatással karöltve tisztítsák meg a délvidéki területeket a lázadóktól, a partizánoktól, a csetnikektől.

Szombathelyi Ferenc vezérezredes a szegedi hadtest parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot⁴² és Grassy József vezérőrnagyot⁴³, a 15. gyalogdandár parancsnokát rendelte ki. Feketehalmy-Czeydnerrel és Grassyval olyan harcjelentéseket kapott, mintha Bácskában komoly katonai ügyről lenne szó.

⁴² Feketehalmy-Czeydner (Zeidner) Ferenc (Piski, Románia, 1890. november 22. – Zsablya, Jugoszlávia, 1946. november 4.) vezérezredes. 1910-ben, a bécsi császári és királyi katonai Műszaki Akadémián avatták tüzér hadnaggyá. Először császári és királyi közös alakulatoknál szolgált, majd 1912-től magyar királyi honvéd alakulatoknál, 1920–1921-es években a budapesti Hadiakadémia hallgatója. 1941. március 1. – 1942. augusztus 20. között az V. Hadtest parancsnoka. 1942. december 1-jével nyugdíjazták. 1944. január 14-én Németországba távozott. 1944 márciusában belép a Waffen SS-be. 1944. február 28-án nyug. altábornagyi rendfokozatába visszahelyezik. 1945. június 19. lefokozták és a honvédség kötelékéből „kicsapják”. 1946. május 22-én a Budapesti Népbíróság kötél általi halálra ítéli: Jugoszláviának kiadták és mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték.

⁴³ Grassy József (Szöllös, 1894. december 31. – Újvidék, 1946. november 4.) altábornagy. A Ludovika Akadémián 1914-ben avatták hadnaggyá. Az első világháborúban az orosz és az olasz fronton harcolt. 1919-ben a tanácskormány ellen harcoló ludovikások vezetője. A ludovikások leverése után az olasz antantmisszió mentette meg. Inkognitóban részt vett a nyugat-magyarországi felkelésben. 1922–1924-ben elvégezte a Hadiakadémiát, majd különböző vezérkari beosztásokban szolgált. 1935 és 1941 között a 7. gyalogezred, majd a 15. gyalog dandár parancsnoka. Az Újvidékre kirendelt karhatalom irányítója, állomásparancsnok. Súlyos felelősség terheli az újvidéki atrocitásokért. Hadbírói eljárás indult ellene, de az ítélethozatal előtt, 1944. január 14-én Németországba szökött, s a Waffen SS állományának tagja lett. A nyilas hatalomátvétel után rehabilitálták. 1944. november 1-én altábornaggyá léptették elő, s kinevezték a Hunyadi SS páncélgránátos hadosztály parancsnokává. 1945. május 8. után osztrák területen amerikai fogságba esett, és kiadták a magyar hatóságoknak. A magyar népbíróság halálra ítélte, de az újvidéki események miatt kiadták Jugoszláviának, ahol kivégezték.

Az egységes karhatalmi erők irányításával Fekete-halmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, a szegedi V. hadtest parancsnokát bízták meg. Fekete-halmy-Czeydner a Mátrában töltötte szabadságát, amikor értesült az eseményekről. Azonnal Zsablyára sietett és átvette a karhatalmi erők irányítását, és Deák László ezredest, a szegedi 9. honvéd gyalogezred parancsnokát bízta meg a razziát végrehajtó csapatok irányításával.

Fekete-halmy-Czeydnernek Zsablyán jelentették, hogy a katonai erősítés már beérkezett – olvashatjuk a NOT jelentésében –, majd meg szemlélte a község-házán összegyűjtött politikai foglyokat, akiknek száma körülbelül 80-100 fő lehetett, és láthatta, hogy köztük igen sok az összevert ember. A szemle után kijelentette, hogy rendes, jó munkát végeztek, csak így tovább....

Ezután folytatta útját és végiglátogatta a többi községeket is egészen Titelig. Mindenütt meg szemlélte a csapatokat és tájékozódott a helyzetről. Szemléje során mindenütt parancsokat adott az érelyes megtorlásra, és mondta, hogy ki kell irtatni mindenkit, aki ilyen cselekményeket elkövet. Meg fogja mutatni a szerbeknek, hogy most lakolni fognak....

A tisztogatási műveleteket akként hajtották végre, hogy a csapat egységek a községeket körülvették, a községben pedig járőrök mentek házról-házra, és akinek szerb neve volt, azokat igazoltatás végett a község házára küldték. A lakosság a kapott utasításoknak pontosan eleget tett, elmentek a község házára és ott jelentkeztek, ahol a gyanús egyéneket összegyűjtötték, és kivitték a Dunára vagy a Tisza partjára és legéppuskázták őket. Ilyen kirívó eset történt Zsablyától 12 kilométerre levő Csurogon, ahol a karhatalmi alakulatoknak Spetán László csendőr

százados volt a parancsnoka. Itt az összeszedett embereket két hombárban, valamint a községháza tanácstermében és az egyik iskolában gyűjtötték össze. A hombárban az emberek törökülésben voltak elhelyezkedve, férfiak, nők és gyerekek. Egyszer csak az őrség golyószóróval az egyik hombárnál tüzet nyitott, a tüzelés átterjedt a másik hombárra is. Stepán László a tüzelésre odarohant, és intézkedett az azonnali beszüntetésre, rögtön felhívta Deák Lászlót, jelentette neki az esetet, és utasítást kért. Deák azt válaszolta, hogy az utasítást már megkapta, annak értelmében járjon el. Stepán László azonban ezzel nem elégedett meg, hanem átment a községi jegyzővel Zsablyára és ott jelentkezett Deáknál, aki azonban nem is fogadta őt, hanem egy főhadnaggyal, aki segéd tisztje volt, kiüzent, hogy a már kapott parancs értelmében járjon el. Erre Stepán visszament és az ott még életben lévő szerbeket lelövette. Ennek az intézkedésnek körülbelül 260 ember esett áldozatul, akiknek a holttestét kocsikon kiszállították a Tiszához, és ott a folyóba dobták.⁴⁴

Amikor Feketehalmy-Czeydner január 6-án Zsablyán és környékén szemlét tartott, a megtorlás fokozottabb mértékben fellángolt. A Bácskából érkező vészjelzések pedig egyre nagyobb hullámokat vetettek. Százával kezdtek menekülni az emberek, a félelem kergette a bácskai szerbeket és a zsidókat egyaránt. Attól tartottak, hogy a razzia továbbterjed a Sajkásvidéken. Aggodalmuk nem volt alaptalan.

Még tartott a tisztogatás a Sajkásvidéken, amikor 1942. január 12-én Budapesten Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Bartha Károly honvédelmi

⁴⁴ Országos Levéltár NOT Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni per, 1943-1944, 14-15. oldal. Idézi Buzási János: i.m. 49-50. o.

miniszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök meghallgatták Feketehalmy-Czeydner Ferenc tájékoztatóját, hogy a szétszórt és üldözöbe vett partizánok most Újvidékre húzódnak be. E jelentés alapján olyan döntés született, hogy a razziát ki kell terjeszteni Újvidékre és még néhány más községre is. Nyomatékkal előadta, hogy ez elsősorban dr. Fembach Péter főispánnak a kifejezett kívánsága. Ezt a véleményt osztják még dr. Nagy Miklós polgármester, dr. Nagy Iván ügyvéd, valamint dr. Korányi Elemér római katolikus plébános, országgyűlési képviselők is.

Január 17-én Szombathelyi Ferenc vezérezredes magához rendelte Feketehalmy-Czeydner és közölte vele a január 12-i miniszteri értekezlet döntését, hogy a razziát Óbecse-Bečej, Szenttamás-Srbobran, Ókér-Zmajevo, Petrőc-Petrovac, Bácsstóváros-Tovarisevo vonallal határolt területre terjesztik ki, beleértve Újvidéket is.

Másnap, január 18-án Feketehalmy-Czeydner kidolgozta a razzia végrehajtásának tervét, majd 19-én Szenttamáson parancsnoki megbeszélést tartott a karhatalmi egységek irányításáról. Az újvidéki razzia lefolytatásának vezetésével Grassy József vezérőrnagyot, a zombori 15. dandár parancsnokát bízta meg.

Január 20-án Grassy Újvidéken tiszti értekezletet tartott. A razzia részletes tervét Gaál Lajos csendőr alezredesnek, Tallián Józsefnek, az újvidéki rendőrkapitányság vezetőjének közreműködésével dolgozta ki.

A terv szerint a várost teljesen körülzárták és három körzetre osztották. A távbeszélőkészülékeket kikapcsolták. A razzia lefolytatására 240 járőrt rendeltek ki. Az ő feladatuk volt, hogy a lakosságot igazoltassák. Akik nem tudták magukat kellőképpen

igazolni, azokat a kísérő járőröknek adták át, ezek pedig hátrakísérték a gyűjtő járőrökhöz, akik aztán az elfogottakat a gyűjtőhelyre, a leventeotthonban felállított igazoló bizottság elé vitték. A kutatás iránya a város külső területeitől a belváros felé haladt. Akit a helybeli lakosokból összeállított igazoló bizottság nem igazolt, az rögtönítélő bíróság elé került és halálal büntették.

A tömeges kivégzésekről szóló hírek – az elrendelt hírzárlat ellenére – igen hamar kiszivárogtak és a közvéleményt megrendítették. Bajcsy Zsilinszky Endre már január 19-én levélben tiltakozott Bárdossy miniszterelnöknél a zsablyai kivégzések ellen.

„... föl kell emelnem tiltakozó szavamat az ellen a mód ellen, az ellen a germán, szadista stílus ellen, amely a zsablyai fölkelés nyomorúságos méreteinek magyartalan és embertelen megtorlásául állítólag 1800 szerb lelket, köztük ártatlan gyermekeket, csecsemőket, asszonyokat, leányokat ... követelt áldozatul.”⁴⁵

Január 22-én Bárdossy fogadta Bajcsy Zsilinszky Endrét, s azzal igyekezett megnyugtatni, hogy még január 21-én telefonált Újvidékre, hogy „ne legyen semmi kegyetlenkedés.”⁴⁶

Bajcsy Zsilinszky első tiltakozó lépéseit egyéb más akciók is követték. Így többek közt elhangzott Popović Milan szerb képviselő interpellációja a parlamentben és Kállay erre adott válasza, melyben a miniszterelnök kifejtette kormánya álláspontját ezzel kapcsolatban.

⁴⁵ Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Hideg napok”*, Történelmi Szemle, 1968, 1–2. szám, 88. o.

⁴⁶ Tilkovszky Lóránt: *Revúzió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 97. o.

1942 tavaszára már az uralkodó osztályok angol orientációjú tagjai is vizsgálatot követeltek. Élen járt ebben Bethlen István volt miniszterelnök. Áprilisban, Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a vezérkar főnöke Babos József hadbíró ezredes vezetésével egy speciális bizottságot hozott létre, s elrendelte a nyomozást. Júniusra Babos egy több száz oldalas jelentésben számolt be a vizsgálat eredményéről. Július 10-én Szombathelyi elrendelte az ügyészi nyomozást. Horthy azonban a magasrangú katonatisztek ellen beszüntette a nyomozást, csupán az történt, hogy Feketehalmy-Czeydnert és Deák Lászlót nyugdíjazták, Grassy Józsefet pedig csapatostól az orosz frontra küldték. A csendőrtisztek ellen az eljárás tovább folyt.

1943. október 11-én – nem sokkal az olasz fegyverszünet létrejötte után, a szövetséges hatalmak felé irányuló béketapogatózások idején – Horthy visszavonta korábbi elhatározását és ismét elrendelte Feketehalmy-Czeydner és társai bíróság elé állítását. Nyilván közrejátszottak ebben az olaszországi események és a nyugati hatalmak felé történő béketapogatózások. Az a cél is vezette Horthyt a perújrafelvételben, hogy kormányát szalonképesebbé tegye a nyugati hatalmak előtt, magát pedig mentesítse a felelősség alól.

A pert a vkf. különbíróségához utalták.

A vkf. bírósága 1943. december hó 14-én, 9 órakor kezdte meg Budapesten, a II. ker. Margit krt. 85/87. szám alatti főtárgyalási teremben az Újvidéken és környékén 1942 januárjában a vkf. előzetes nyomozása és vizsgálata alapján vétkesnek talált honvéd- és csendőrtisztek bűnügyét.

A vádlottak száma 15. Ebből 3 honvédtiszt, 12 csendőrtiszt.

Honvédtisztek:

Vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc ny. áll. altábornagy
vitéz Grassy József m. kir. vezérőrnagy
vitéz Deák László ny. áll. ezredes

Csendőrtisztek:

Horkay József és
vitéz Gaál Lajos m. kir. csendőr alezredek
vitéz Báthory Géza és
Fóthy Ferenc ny. áll. csendőr alezredek
Stepán László
dr. Kun Imre
dr. Csáky József
Bundur Károly
dr. Kacs Kovics Balázs
dr. Képíró Sándor
dr. Zöldy Márton m. kir. csendőr századosok és
Gerencsér Mihály m. kir. csendőr főhadnagy

A főtárgyalás elnöke: Náday István m. kir. altábornagy. Tagjai: vitéz Németh József és vitéz Kiss János m. kir. altábornagyok.

Tárgyalásvezető bíró: dr. Gazda Imre hadbíró százados, ügyész: dr. Babos József hadbíró ezredes. Utóbbi kettő a vkf. bíróságának tagja.⁴⁷

A tárgyalás a nyilvánosság kizárásával folyt, de azon a katonai bűnvádi eljárás perrendtartás előírásai értelmében két ún. bizalmi, Faragó Ödön altábornagy és a csendőrségi felügyelő, Pinczés Zoltán vezérőrnagy vett részt.

⁴⁷ In *Magyarország és a második világháború...*, i.m. 422-423. o.

Az akkori magyar katonai szabályzat szerint rangidős tisztet, akit büntett miatt vád alá helyeztek, szabadlábbon lehetett hagyni, ha becsületszavát adta, hogy nem szökik meg – kivéve, ha a vád olyan súlyos, hogy a szökésre készítheti.

Szombathelyi a főbűnösök letartóztatását az ügyész, Babos József hadbíró ezredes nyomatékos előterjesztése ellenére sem rendelte el, mert nem hitte, hogy magas rangú magyar tábormokok megszökjenek. Egyedül Zöldy Márton letartóztatását rendelték el.

Mindenkit megdöbbsentett a hír, hogy január 15-én Feketehalmy-Czeydner, Grassy József és Deák László Németországba szöktek. Zöldy Márton csendőr százados pedig már korábban megtette. A szökevények Habsburg Albrecht főherceg féltoronyi birtokán mentek át osztrák területre. Később kiderült, hogy Albrecht személyesen is közreműködött a szöktetésben. A szökevényeket német tiszték várták.

Albrecht főherceget csak a „főudvarnagyi bíróság” vonhatta volna felelősségre. Ilyen bíróság viszont nem volt. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter levelet írt Albrechtnek, melyben tudatja: teljesen megbízható értesülései vannak, hogy részese és segítője volt az újvidéki per vádlottai megszöktetésének, s erre magyarázatot kért.

Albrecht írásban válaszolt: „Nagyméltóságod által hozzám intézett kérdésekre rövid időn belül egy nagyhatalom fogja Önnek a választ megadni. Tisztelettel Albrecht főherceg.”⁴⁸

A válasz 1944. március 19-én megérkezett.

Január 18-án a kormány, a vezérkar főnökével teljes egyetértésben a szökevényeket éles hangú nyilat-

⁴⁸ Kádár Gyula: i.m. 646-647. o.

kozatban ítélte el és közönséges szökevényeknek nevezte őket.⁴⁹ A nyilatkozatban közölték, hogy a katonai szervek nyomozást indítottak ellenük.

1944. január 21-én Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke tiszti gyűlést hívott össze az Országos Tiszti Kaszinóba és felolvasta a Feketehalmy-Czeydner és társai szökésével kapcsolatban kiadott tiszti parancsát:

„... sohasem hittem volna el, hogy megtörténhet, mert ez számomra elképzelhetetlen volt – szól a parancs. Magyar tábormokok: Feketehalmy-Czeydner Ferenc nyá. altábornagy és Grassy József vörgy., továbbá Deák László nyá. ezredes, aki míg ténylegesen szolgált tábormoki beosztásban volt, a felelősségre vonás elől megszöktek.

Felelniük kellett volna azokért az eseményekért, amelyek 1942. év januárjában a Bácskában történtek, és amelyet általában véve, mint újvidéki tisztogatási akciót ismert a közönség. Felelni kellett volna olyan cselekményekért és tettekért, amelyeket parancsnokságuk alatt álló csapatok és közbiztonsági szervek követtek el. Felelni kellett volna mindazon cselekményekért, amelyek a magyar katona és fegyverek becsületét mélyen sértették, és amelyek a magyar katonatiszt tekintélyével és jó hírnevével teljesen összeegyeztethetetlenek. Felelniük kellett volna azért, mert nem vigyáztak arra, hogy a vezetésük alatt álló magyar katona balkáni szintre ne süllyedjen. Felelniük kellett volna mindazért, amit tettek, vagy amit tenni elmulasztottak.

Ami 1942 januárjában Bácskában, nevezetesen Újvidéken történt, az példátlan a magyar honvédség

⁴⁹ A közlemény szerb nyelven az újvidéki Nova Posta c. napilap 1944. január 19-i számában jelent meg.

történetében is, és alkalmas arra, hogy a szomszédos szerb nép és közénk évszázadokra a gyűlölség és a bosszú magvát hintse el. Az egész eseményt összefoglalóan csak ezekkel a végzetesen tragikus szavakkal tudom kifejezni, hogy *nemzeti szerencsétlenség.* /Kiemelés – Sz. F./

Az események nagysága és hordereje felől tévedésben éltem, mert a vádlottak valótlan jelentésekkel sokáig ámitottak és megtévesztettek/.../

Az idők folyamán kibontakozó bizonyítékok hatása alatt kénytelen voltam bírói vizsgálatot elrendelni, éppen a honvédség jó hírneve és becsülete érdekében /.../

Azok, akik ma mint szökevények elhagyták a honvédségben viselt magas rangjukat, árulást és hűtlenséget követtek el és így önmaguk felett ítéleztek. /.../

A bíróság, mely előtt a vádlottak állottak, teljesen hivatása magaslatán volt. Pártatlanul vezette a tárgyalást. A vádlottak a védekezés teljes szabadságával rendelkeztek. Letartóztatásukat nem rendeltem el, mert nem voltam képes arra, hogy magyar táborno-
kokat lefogassanak, de kizártnak is tartottam, hogy megszökjenek. /.../

És íme, megtörtént, amit lehetetlennek tartottam /.../ ilyen a mi történelmünkben soha nem fordult elő. Magyar táborno-
kok még akkor is szenvedtek, ha nem voltak vétkesek. Magyar táborno-
kok mindig vállalták a felelősséget alárendeltjeik cselekedeteiért, és mindig vállalták a mártíromságot, ha ezzel a nemzet igaz ügyét szolgálták. Alantasaikat soha cserben nem hagyták.

Ezek a szökött táborno-
kok nem követték a nagy elődök példáját /.../, ők valóban hűtlenek a magyar nemzethez és a magyar tisztikar becsületéhez. /.../

Okuljunk ebből az esetből. /.../
vitéz Szombathelyi Ferenc sk. vkf.”⁵⁰

Miért maradt el a bűnösök letartóztatása? A népbírósági ítélet nem vette figyelembe a fent idézett tiszti parancsot. Csak azt ismételteti vádpontjai sorában, hogy „nem rendelte el a főbűnösök letartóztatását, akiket maga Szombathelyi is súlyosan megbélyegzett. A népbíróság úgy fogalmazott, hogy cselekménye a „BTK. 478. §-ának első bekezdésében meghatározott hivatali bűnpártolás büntettének ismérveit tartalmazza; hivatali kötelességének teljesítését elmulasztotta.”

Maga Szombathelyi erről így vall:

„Kétségtelen az, hogy Feketehalmy-Czeydner és Grassy tábornokokat nem tartóztattam le, aminek következtében megszökhettek. Csak anyagi természetű ügyekben adtam helyt mindig ügyészem letartóztatási javaslatának, mert az emberi szabadságot és méltóságot mindig sokra tartottam.”⁵¹

A letartóztatás gondolatát éppoly méltatlannak tartotta egy magyar tábornokhoz, mint azt, hogy az a felelősségre vonás elől megszökjön. Véleménye szerint az egész ügy mögött a németek álltak, akik féltékenyen vigyáztak arra, nehogy a szomszédokkal jó legyen a viszonyunk!

Szombathelyi Bartha Károly honvédelmi miniszterre is tekintettel akart lenni, mert ő jobboldali magatartása miatt nem akarta az újvidéki pert. Ezért is nem tartóztatta le a vádlottakat, sőt méltányosságot helyezett kilátásba.

Az újvidéki ügy német ügy volt. Ezt bizonyítja, hogy a főszereplők megszöktek. A magyar hadsereg-

⁵⁰ Hadtörténelmi Levéltár VKF. hdm. 1944-4-51.

⁵¹ Szombathelyi Ferenc: i.m. 37. p.

ben lefokozták őket. Németországban az SS birodalmi vezetőjének vendégeiként kezelték őket. Beléptek a Waffen SS-be. Feketehalmy-Czeydner mint SS tábornok egy Waffen-SS hadosztály parancsnok helyettesként részt vett a nyugati inváziós seregek normandiai támadásának elhárításában.

Ha előzetesen letartóztatásba kerültek volna, biztos, hogy a németek kiszabadítják őket. Az 1944. március 19-i német megszállás után kieroszakolták rehabilitásukat. Feketehalmy-Czeydnerből és Grassyból ismét magyar tábornokok lettek.

Feketehalmy-Czeydner első tette volt amikor a német megszállás után visszatért, hogy Kállayt párbajra hívta ki, aki ekkor a török követségen rejtőzködött. Kállay azt üzentte, hogy a török követségen nem illenék párbajozni, a követségen kívül pedig számára nem biztonságos.⁵²

Szombathelyi Ferenc és a „zsidókérdés”

A náci-nyilas rabságból 1945 májusának első hetében szabadult. Az amerikai hatóságok június 26-án vették őrizetbe és az ideiglenes magyar nemzeti kormányának kiadták. Ez alatt a másfél hónap alatt, amíg szabadlábban a bajorországi Triftern községben tartózkodott, egy magyar nyelvű „védőiratot” szerkesztett, amelyben számot adott a honvéd vezérkar élén eltöltött éveiről.

Visszaemlékezésének egyik fejezete foglalkozik a „zsidókérdéssel”. Elmondása szerint ezt mindig politikai kérdésnek tekintette, ezért ő maga semmit sem kezdeményezett. Viszont a kegyetlenségeket és

⁵² Kállay Macartney-nek tett személyes közlése. C. A. Macartney az újvidéki perről c. írását közli Csicsery-Rónay István: i.m. 81.o.

atrocitásokat mindig üldözte. Vagy ha segítségért fordultak hozzá, ő mindig segített.

Így történt 1941-ben Kolomeában, amikor mint a Kárpát-csoport parancsnoka 200 zsidót vett ki a Gestapo kezei közül. Ismeretes, az 1942. augusztus 30-i munkácsi zsidóverés és fosztogatás alkalmával milyen eréllyel lépett fel. Saly Dezső *Szigorúan bizalmas!* című könyvében⁵³ a következőket írta:

„Barátja, nyugállományú őrnagy, Munkácson hivatalos ügyben járt, s beszéli, hogy az egyik éjszaka nagy sürgés-forgásra riadt föl. Kinézett a szálloda ablakán, s tér tele volt katonákkal, akik nagy sietve gépfegyvereket állítottak föl, és láthatólag teljes harci készségben voltak. Reggelre megtudta, hogy a helyőrség körülvette a zsidók által lakott városrészeket, a katonák behatoltak a házakba, kihúzták az ágyakból a zsidókat, értéktárgyaikat, pénzüket, rádióikat, fényképezőgépeiket és más mindenféle használati tárgyaikat összeszedték, s reggelig különböző udvarokon és épületekben tartották őket. Akkor a foglyokat hazaengedték, az értékeket pedig a kaszárnyákba szállították. A város képviselője, Fenczik, délelőtt telefonon panaszt emelt a vezérkari főnöknél, aki történetesen Kassán járt, s délutánra meg is érkezett Munkácsra. Amikor a történeteket jelentették neki, nem akarta elhinni és arra kérte a képviselőt és a városi vezetőséget, hogy menjenek vele a kaszárnyába. A parancsnok itt hosszú hebegés után bevalotta, hogy az éjszaka „partizángyakorlatot” rendezett abból a feltevésből kiindulva, hogy a zsidók partizánok, akiket ártalmatlanná kell tenni. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye.”

⁵³ Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944.* Budapest, 1945, 525. o.

Másodfokon

Szombathelyi Ferenc az 1945 júniusában megfogalmazott védőiratában az újvidéki rémtettekről a következőket írta:

„A magyar hadsereg, mely mindig 'jó híreről és szép tisztességéről' volt nevezetes, ilyen szörnyű bűntényt sohasem követett el.

Ehhez a német 'Gestapo' szellemi megfertőzése és balkáni pszichózis kellett, mint később azt a zsidókérdés elintézésénél is láttuk. Sajnos, ez a szellemi megfertőzés a jobboldal révén dominálóvá vált. A tisztikar majdnem teljesen ezen pszichózis hatása alatt állott. Szerencsétlen közvélemény alakult ki, /.../ minden a feje tetején állott. Az igazságból hamisság, a bűnből erény, a gyávaságból hősiesség, a lopásból és vesztegetésekből magasabb erkölcs lett, és a kegyetlenség áldozathozatalnak látszott a nemzeti hősiesség oltárán.”⁵⁴

A legfőbb ügyészség 1993 decemberében azt javasolta a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának, hogy a néhai vitéz Szombathelyi Ferenc volt vezérezredes ellen 1946-ban hozott népbírósi ítéletét helyezze hatályon kívül és az ellene emelt vád alól mentse fel, mert a terhére rótt bűncselekményt nem követte el.

A koncepció per gondolatmenetét támasztja alá a délvidéki katonai megtorlások utáni felelősségre vonás „elmulasztása” miatti ítélet. „Bűnpártolás” miatt ítélik el a vádlottat, holott ilyen irányú vád nem is volt. A vádirat csak „hivatali hatalommal való visszaélés”-ről szól. Ha már a vád tárgyává tett cselekmények cáfolata miatt nem lehetett a vádlott

⁵⁴ Szombathelyi Ferenc: i.m. 39. o.

bűnösségét megállapítani, akkor – vád nélkül – cselekvősségek ferdítésével állapították meg a bűnösséget. Tették, mert „teljesíteni” kellett.

Szombathelyi Ferenc másodfokon a Népbíróóságok Országos Tanácsa elé került, ahol a fellebbviteli tárgyalást maga Bojta Béla igazságügyi államtitkár, a Népbíróóságok Országos Tanácsának elnöke vezette, aki meggyőződéses kommunista volt. Családját zsidó származása miatt 1944-ben teljesen kiirtották. Ennek ellenére nem volt bosszúálló. Az igazságot kereső, a hivatástudattal átitatott jogász Szombathelyit, ha rajta múltott volna, felmenti. De tudta, hogy akkor, amikor a „titkos hatalmasságoknak”, még a tízesztendei börtön sem volt elegendő, ezt nem teheti. Ezért Bojta Béla és tanácsa úgy gondolta, hogy az elsőfokú ítéletet, jobb meggyőződésük ellenére életfogytiglanra változtatják. Ezzel kielégítik a „vérszomjasok” igényét és elejét vehetik egy jugoszláv kikérésnek is.

Bízott abban, hogy eljön az az idő, amikor perújrafelvétellel újratárgyalják az ügyet és Szombathelyi Ferencet felmentik.

Miért tette ezt az akkor eljáró népbíróóság? Csak egy válasz lehetséges: előzetes politikai döntés alapján, a háborúban veszített csapatokat a „vae victis” – jaj a legyőzötteknek – elve alapján kellett felelősségre vonni. Tették ezt az 1945-ben hatalomra kerültek, hogy „hűségüket” a Szovjetunió teljhatalmú és rettegett vezére, Sztálin iránt minél markánsabban bizonyítsák.

A Népbíróóságok Országos Tanácsának dr. Bojta Béla vezette tanácsa másodfokon, 1946. május 22-én mondott ítéletet Szombathelyi Ferenc felett. Ebben az elsőfokon hozott ítéletet megváltoztatta, és a vádlottat életfogytiglani fegyházzal büntette.

Az ítélelhozatal után Szombathelyit a Gyűjtőfogházban tartották. Ugyanakkor Bojta Béla elindította az igazságügyi minisztériumi eljárást, hogy Szombathelyi Ferencet a hartai⁵⁵ büntetőtelepre szállítsák, ahol irodai beosztásban töltötte volna büntetését.

Megszületett az igazságügyi minisztériumban az a koncepció is, hogy mi legyen akkor, ha a jugoszlávok kikérik és Magyarország kiadná Szombathelyi Ferencet.

Ebben az esetben a védelmet a magyar kormány részéről dr. Kardos János, az eddigi választott védőügyvéd látja el. A másik variáció az volt, hogy Szombathelyi Ferenc jogainak és érdekeinek biztosításáról dr. Bojta Béla igazságügyi államtitkár gondoskodik.

Az események azonban másként zajlottak.

Abban az időben, úgy, mint napjainkban, a Büntetés Végrehajtás az igazságügyi miniszter fennhatósága alá tartozott. Július 9-én Ries István igazságügyi miniszter személyesen telefonált a Gyűjtőfogház parancsnokának, jelezve, hogy az ott fogvatartott és a Hartára készülő Szombathelyi Ferenc elítéltet a rövidesen odaérkező megbízottainak adják ki. Meg is érkezett két civil ruhás személy, Ries István írásos utasításával, hogy Szombathelyi Ferencért jöttek.

Ries István cselekedete azért annyira különös több mint ötven év után is, mert a jugoszláv kikérésnek semmi írásos nyoma nincs. Ez csak Ries és a jugosz-

⁵⁵ Harta (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, dunavecsei járás) lakóinak száma mintegy ötezer. Cáfolni kell azt a legendát, amit Nagy Jenő Lambert volt BV-tiszt, Kő András újságíró társa terjeszt, hogy Szombathelyi Ferencet a másodfokú ítélet után Márianosztrára vitték volna, majd innét Szegedre, a Csillag börtönbe, ahonnan több más vádlottal a jugoszlávok Újvidékre, Novi Sadra szállították. A tények Nagy Jenő Lambert állításának teljes egészében ellentmondanak. Szóban azt közölte, hogy írásos dokumentumokkal rendelkezik, és majd megmutatja. Ezideig ígéretét nem tudta beváltani.

lávok közötti szóbeli megállapodás alapján, „kézivezérletes” módon történhetett.

Tény, hogy amilyen gyorsan jöttek, olyan gyorsan vitték is, a nagy sietségben a fogházban maradt még a felöltő kabátja is.

Szombathelyi felesége, Boriska néni – írja a védőügyvéd fia – másnap beszélőre ment a Gyűjtőbe, de ott közölték vele, hogy férje már nincs ott.

Első meglepetésükből ocsúdva Bojta Béla is, Kardos János védőügyvéd is, valamint Csicsery-Rónay István is arra gondoltak, hogy Szombathelyi már Hartán van.

Néhány nap múlva Szombathelyi felesége értesítést kapott a Gyűjtő parancsnokától, hogy férje felöltője ottmaradt és jöjjön érte. Akkor, azonnal nem tudott érte menni csak néhány nap múlva. Keresték a kabátot, de nem találták. Végül is az egyik BV-tiszt közölte, hogy járt itt valaki és elvitte a felöltőt.

Amikor hivatalosan is nyilvánosságra került, hogy Szombathelyi Ferencet kiadták a jugoszlávoknak, majd a sajtóban fényképek is megjelentek újvidéki népbírósi tárgyalásokról, ott ismerték fel, hogy a Gyűjtőben felejtett kabát van Szombathelyin.

2001-ben, amikor Újvidéken jártam és a Vajdasági Történeti Múzeumban, a fotóarchívumban kutattam az 1946-os újvidéki népbírósi tárgyalásokon készült fényképek közt, ott fedeztem fel, hogy Szombathelyin ugyanaz a felöltő van, mint a budapesti Népbírósi tárgyalásán. Megállapítottam, hogy ez az a kabát, amelyik 1946. július 9-én, a nagy sietségben a budapesti Gyűjtőben maradt.

Még mindig titok, hogyan került ez a kabát Újvidékre?

Az ÜDBA vetekedett a szovjet NKVD-vel, vagy ahogy az utóbbi évtizedekben hívták, a KGB-vel.

Újvidéken történt

Szombathelyit július 9-én Ries István igazságügyi miniszter a jugoszláv ÜDBA megbízottainak kiadta. A Vajdasági Állambiztonsági Hivatal vizsgálati osztályán, 1946. szeptember 8-án írt önéletrajzában azt mondja, hogy 1946. július 10-én érkezett Újvidékre. Önéletrajzát saját kezű aláírásával hitelesítette.

Hogyan került minderre sor?

A teheráni konferencián /1943. november 28. – december 1./ a szövetséges nagyhatalmak vezetői elhatározták, hogy a háborús bűnösöket megbüntetik, és ott állítják bíróság elé, ahol bűneiket elkövették. Szombathelyinek Újvidéken történt bíróság elé állítása és elítélése teljesen törvénytelen volt és ellenkezett a teheráni határozattal is. Ő az újvidéki atrocitásokért nem volt felelős, azokról maga is csak utólag szerzett tudomást. Sokkal inkább felelőssé lehetett volna tenni Horthy Miklós kormányzót. Igaz, a jugoszláv sajtó sokat foglalkozott ezzel, de végül is Sztálin „jó szíve” mentette meg, amikor is a szóbeszéd szerint azt mondta, hogy „hagyjuk szegény öreget”.

Most Szombathelyi Ferenc mégis mint elsőrendű vádlott állt a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság előtt, Feketehalmy-Czeydner és Grassy elé helyezve, akiknek /magyar/ hadbíróság elé állítását éppen Szombathelyi rendelte el!

A Vajdaság Autonóm Tartomány ügyészsége 1946. október 18-án nyújtotta be a vádiratot az újvidéki legfelsőbb bíróságnak. A vádiratot dr. Slavko

Kuzminovic⁵⁶ írta alá. Az újvidéki Magyar Szó 1946. október 22-én így tudósított:

„Ma kezdődik a tárgyalás. Kedden délután bíróság elé vezetik Szombathelyit és társait, ott a demokrácia, ott az emberiség és a jog és az igazság fog törvényt ülni a magyar nép nevében!”

Micsoda szavak! Hát nem a gyűlölködés és a bosszú cseng ki belőle? És az áldozat Szombathelyi Ferenc, a magyar tábornoki kar legtisztább, legbecsületesebb alakja. De Ries István igazságügyi minisztert is elérte végzete. Koholt vádak alapján 1950-ben letartóztatták és Péter Gábor ÁVH-főnök pribékjei a börtönben agyonverték...

Az újvidéki bíróságot, a külsőségekre ügyelve, úgy állították össze, hogy abban a Vajdaság három legnagyobb népcsoportja – a szerbek, a horvátok és a magyarok – képviselve legyenek. De mindez semmit sem számított akkor, amikor a délvidéki magyarságot sújtó könyörtelen és féktelen szerb bosszú 1944–1945-ben ezrek és ezrek halálát követelte!

A bíróság elnöke Varga Péter, a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság elnöke. Szavazóbírák: Kovács Kálmán⁵⁷ és Stevan Krdžalic, a vádat dr. Gyetvai Károly⁵⁸ vajda-

⁵⁶ Dr. Slavko Kuzminović (Újvidék, 1908. június 24. – Belgrád, 1987. július 16.) jogász. Zágrábban szerez diplomát és doktori címet. Részt vett a német megszállók elleni felszabadító háborúban. Bácskában, Szerémségben fontos szervezési feladatokat bíztak rá. 1945 áprilisától 1947 júniusáig vajdasági főügyész. Erre az időszakra esnek a háborús bűnösök pereit. Később a varsói követség diplomatája. 1952-ben, mint informbűróst letartóztatják. 1954-ig volt a Goliotok szigetén. Itt tartották fogva a rendszer sztálinista ellenségeit. Hazakerülése után ügyészi szolgálatban dolgozik, visszaveszik a pártba, 1969-ben nyugdíjazták.

⁵⁷ Kovács Kálmán (Magyarkanizsa, Kanjiza Jugoszlávia, 1911. szeptember 20. – Újvidék, Novi Sad 1977. május 20.) a második világháború utáni jugoszláviai magyar köz- és szellemi élet egyik vezető egyénisége,

sági főügyészhelyettes képviselte, Žarko Matijaševićsel, az újvidéki kerület ügyészevel együtt, mivel „az elkövetett vérengzések a noviszádi kerületben történtek” – hangzott az indoklás.

A jegyzőkönyv vezető: Sofija Nedučin.

A tárgyalás a péterváradai erőd közelében, a péterváradai kultúrteremben folyt október 22-től 28-ig. A tárgyalás nyilvános volt. A bíróság a kultúrterem színpadán foglalt helyet.

1946. október 22. „Az elnök elrendeli a vádlottak elővezetését – tudósít a korabeli vajdasági Magyar Szó. – A bejáratnál megjelenik Szombathelyi Ferenc magas alakja, nyomában a többi vádlottal /.../ Egymásután lépnek a bíróság elé, hogy dr. Petar Aranicki⁵⁹, a noviszádi kerületi népbíróság bírói

jogász és nyelvész. Családja Oromról származott. A kanizsai évek után szülei Slavonski Brodban telepedtek le, ahol apja e fontos vasúti csomópont műhelyében kazánkovácsként dolgozott. Itt járt gimnáziumba, majd Zágrábban és Szabadkán jogi tanulmányokat folytatott. Huszonöt évesen, 1936-ban az illegális Kommunista Párt tagja lett. A háborús éveket Kanizsán és Szabadkán töltötte. 1945-ben vezető beosztást kapott az új Jugoszlávia igazságszolgáltatásában. A Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának tagja, majd közzéadvője volt. E minőségben tagja annak a bírói testületnek, amely 1946-ban halálos ítéleteket hozott a razzia előkészítése és végrehajtása bűncselekményével vádolt politikusok és honvédtisztek perében: jogilag nem minden esetben megalapozott módon.

Vezető funkcionáriusa volt a Vajdasági Magyar Kulturális Szövetségnek. Az ennek felszámolására irányuló törekvéseket nem támogatta, ezért politikai pályája kettétört. 1948-ban koholt vádak alapján letartóztatták. Vizsgálati fogsága idején kíméletlen rendőri tortúrán esett át. Bár az ügy később tisztázódott, az üldözés annyira megviselte, hogy önmagával meghasonlott. Egy sikertelen öngyilkossági kísérlet után rokkant maradt.

Meghurcoltatása után nyelvészként folytatta pályáját. A Jugoszláviában megjelent szerb-horvát-magyar nagyszótár (mintegy 120 ezer címszó) főszerkesztője. Életpályája tragikus körülmények közt zárult le.

⁵⁸ Gyetvai Károly (Bácztopolya, Bačka Topola, Jugoszlávia, 1915. március 14. – Újvidék, Novi Sad, 1985. május 24.) jogász. A Szabadkai Egyetem Jogi Karán végzett 1937-ben és 1939-ben szerzett jogászdoktori diplomát. 1944 után vezető kádere lett az új rendszernek, az

beosztású tagjának tolmácsolása mellett bemondják személyi adataikat.”

A vádlottak: Szombathelyi /Knausz/ Ferenc vezérezredes, 59 éves, magyar állampolgár; Fekete-halmy-Czeydner Ferenc vezérezredes 49 éves, magyar állampolgár; Grassy József vezérőrnagy, 52 éves; Gaál Lajos csendőr alezredes, 51 éves; dr. Zöldy Márton csendőr százados, a különleges osztag vezetője, 34 éves; dr. Bajsay Bauer Ernő, 53 éves, a megszállás alatt Bács-Bodrog vármegye alispánja; dr. Nagy Miklós, 59 éves, Újvidék volt polgármestere; Bajor Bauer Ferenc vezérőrnagy, 63 éves, 1942 „hideg napjai”-ban Újvidék katonai parancsnoka; Perepatić Pál újvidéki kereskedő, 38

1945-ben induló szabadkai magyar gimnázium megbízott igazgatója, majd Szabadka ügyész-helyettese, a kerületi bíróság elnöke.

A második világháború után, a megtorlás időszakában, különösen a németekkel szemben, de a „kollektíven bűnös magyar kisebbség” esetében is ő képviselte a vádat. A „mindent kamatosan visszafizetünk” elve alapján folytatott, ügyészi működése sok ártatlan áldozatot követelt.

Az újvidéki háborús bűnösök 1946 októberi perében hozott ítélet után két napra a sajtó, az Újvidéki Magyar Szó hozta a hírt, hogy a közelgő választásokon „a vajdasági magyar nép jelöltjei” dr. Kovács Kálmán és dr. Gyetvai Károly.

Meggyőződésből állt az új rendszer mellé. Ez egy életre szóló védelem nyújtott neki. 1951-59 között a Vajdasági Legfelső Bíróság tagja, 1959-től az Újvidék Egyetem rendkívüli tanára, dékán helyettes, 1969-től rendes tanára. Az egyetem népszerű tanára volt, előadásait mindig „telt ház” előtt tartotta, a polgári-, a szerzői- és a vízjog területről, valamint a társadalmi tulajdon témaköréből. Az egyetemen mindig a „hivatalos” álláspontot képviselte, magyar hallgatóitól a vizsgákon is elhatárolta magát.

⁵⁹ Dr. Aranicki Petar (Budapest, 1909. augusztus 14. – Újvidék, 1985. augusztus 29.) jogász. Apja is jogászként dolgozott Budapesten, elemi és középiskoláit Újvidéken végzi és jogász diplomát Zágrábban szerez. A háború előtt Újvidéken volt ügyvédi irodája. 1941-ben német hadifogságba esik. A háború után a háborús bűnöket vizsgáló bizottságban dolgozik. Az 1946. októberi razzia perében ő volt a tolmács. 1950-ben megválasztják az újvidéki kerületi bíróság bírájává. 1958-tól 1974-ig, nyugdíjazásáig a tartományi közbíró helyettese. Igen széleskörű műveltséggel rendelkező embernek tartották, aki munkájával jelentősen hozzájárult a jogi gondolkodás fejlődéséhez.

éves, ő az egyetlen jugoszláv állampolgár a vádlottak között.

„Védő” a tárgyalásokon volt ugyan, de csak hivatalból kirendelve, s ez is merőben formáság volt. Így, Szombathelyi és Perepatic közös védője Svetozar Stakić ügyvéd; Feketehalmy-Czeydner és Bajor Bauer Ferenc védőügyvédje dr. Jefta Nović; Grassy József védője Milan Ivanović; Bajsay-Bauer Ernő és dr. Nagy Miklós védőügyvédje Mihajlo Ramač; Zöldy és Gaál Lajos közös védője Katarina Marinković.

Október 23-án, a szerdai tárgyalásra csak Szombathelyit vezették elő, aki az elnök kérdésére kijelentette:

– Nem érzem magam bűnösnek. Az én lelkiismeretem tiszta.

Majd a bácskai razziával kapcsolatban elmondja:

– „Én a razziát kizárólag rendőrségi intézkedésnek tartottam és csak akkor figyeltem fel, amikor megérkeztek a hamis jelentések, amelyek ütközetelekről számoltak be. Bemutatták, hogy a Bánátból lázító elemek szivárogtak át. Ekkor tekintettem a tisztogatási műveleteket hadműveleteknek. A razzia eredményeiről sohasem kaptam jelentést, csak a hadműveletekről. Híreszteléseket hallottam, de nem volt időm akkor kellő figyelmet szentelni azokra. Azt jelentették, hogy nagy csaták folynak, ahol a honvédség a nagy hideg ellenére jól megállta a helyét. Ugyanakkor magánemberektől hallottam, hogy kegyetlenségek, kivégzések történtek.

– Horthynak jelentést tett a történetekről ?

– A rendes havi jelentésekben értesítettem. Egyébként minden Horthy tudtával és hozzájárulásával történt. /.../ Amikor tudomást szereztem a műveletekről, három táviratot is küldtem Újvidékre, hogy azonnal szüntessék be a harcokat. Ezeknek a távira-

toknak még a vérengzések második napján meg kellett volna érkezniök.”

Ezek után az ügyész, dr. Gyetvai Károly tett fel néhány kérdést:

– „Ha a sajkásvidéki eseményeket azonnal kivizsgálta volna, megállíthatta volna a későbbi események bekövetkezését?

– Igen. Novi Sad akkor nem került volna bele.

– E tekintetben nem követett-e el valami mulasztást?

– Félrevezettek. Azért vagyok a bíróság előtt, hogy feleljek érte.

– Horthy tudott-e a sajkásvidéki öldöklésről?

– Főhadsegédének jelentettem és magam is minden héten jelentést tettem neki.”

Az 1946. október 22-én kezdődő tárgyalás során folyamatosan vezették elő és hallgatták ki a vádlottakat. Szombathelyre október 28-án, a hétfő délelőtti tárgyaláson került sor másodszor. Ekkor a periratok ismertetésével és bizonyítási eljárásokkal telt az idő. A tárgyalás az újvidéki sajtót értékelve nagyon egyoldalúan zajlott. Védő ugyan volt hivatalból kirendelve, de a jegyzőkönyvek szerint meg sem szólaltak.

Még ezen a napon került sor dr. Gyetvai Károly vádbeszédére. Ez inkább politikai programbeszéd, egy vezércikk, semmint jogi értelemben vett vádbeszéd. Mindenért Szombathelyit tette felelőssé. Szombathelyi felelőssége mellett sűrűn emlegette Horthy Miklós kormányzó felelősségét is az újvidéki vérengzésekért, aki „mindenről tudott és mindent jóváhagyott”.

Október 30-án, szerdán délután négy órakor vonult be a bíróság, hogy ítéletet hirdessen. Bevezették a vádlottakat is. A bíróság valamennyi vádlottat bűnösnek mondta ki. Szombathelyi Ferencet golyó általi

halálra, polgári és politikai jogainak elvesztésére és vagyonelkobzásra ítélte.

A bíróság Szombathelyi „bűneit” összesen hét pontban foglalta össze és bűnösnek mondta ki, mert:

„1) a Szovjetuniónak a német hitleristák által 1941 júniusában történt álnok megtámadása után a magyar fasiszta hadsereg Kárpát-csoportja parancsnoki minőségében rátámadt a Szovjetunióra és ott tudomásul vette és engedélyezte saját csapatának gáztetteit és terrorját a Szovjet-Úkrajna békés lakossága felett és a szovjet hadifoglyokkal szemben.

2) 1941. szeptember elejétől kezdve 1944. április 3-ig a magyar fasiszta hadsereg vezérkari főnöke volt, amely Hitler és Mussolini oldalán harcolt a szabadságszerető népek ellen. Mint a vezérkar főnöke és legfelsőbb parancsnok szervezte a magyar fasiszta katonai erőket és segítette a hitlerista Németország háborús erőfeszítéseit. Az ő parancsnoksága idején a magyar fasiszta egységek számtalan embertelenséget és gyilkosságot követtek el, valamint rendszeres fosztogatást végeztek a megszállt területeken a védtelen lakossággal szemben.”

Ezek mind olyan vádak voltak, amelyek már a budapesti népbírószági tárgyaláson rég megdőltek, de az újvidéki bíróságot ez nem érdekelte!

A vádpontok közt szerepelt a VKF. különbírósága, az újvidéki razzia ügye, a „békés lakosság nagy tömegeinek lemészárlása” és végül a felelősségrevonás „megakadályozása”.

Ezeket a vádakokat mind bizonyítás nélkül, a védelem minimális lehetősége nélkül nyilatkoztatták ki, és ellene jóformán még szólni sem lehetett.

A kilenc vádlott közül Szombathelyivel együtt hat vádlottat: Gaál Lajos csendőr alezredest; dr. Bajsay Bauer Ernőt, Bács-Bodrog vármegye alispánját; dr.

Nagy Miklóst, Újvidék volt polgármesterét; Bajor Bauer Ferenc vezérőrnagyot és Perepatic Pál újvidéki kereskedőt golyó általi halálra; Grassy József vezérőrnagyot és dr. Zöldy Márton csendőr századost nyilvánosan végrehajtandó kötél általi halálra ítélték. Az ítélet kimondta, hogy Feketehalmy-Czeydner Ferencet Zsablyán kell nyilvánosan, kötél által kivégezni.

Dr. Gyetvai Károly vajdasági ügyészhelyettes bejelentette, hogy az ügyészség az ítéletet elégtétellel veszi tudomásul, mire Varga Péter elnök kihirdette, hogy az ítélet jogerős, ellene fellebbezésnek helye nincs, az elítélteknek jogukban áll kegyelemért folyamodni a szövetségi nemzetgyűlés elnökségéhez.

A vajdasági Magyar Szó 1946. november 5-i számának 3. oldalán számolt be – „Az igazság elégtételt” címen – az ítélet végrehajtásáról.

Miután a szövetségi nemzetgyűlés elnöksége kegyelmi kérvényüket elutasította, a golyó által végrehajtandó ítéletet november 4-én délután négy órakor a péterváradi erődben hajtották végre. Feketehalmy-Czeydner Ferencet Zsablyán akasztották fel, míg Grassy Józsefet és Zöldy Mártont délután öt órakor Újvidéken a Kiszácsi út végén felállított vesztőhelyen nagy tömeg jelenlétében.

Ezzel Szombathelyi Ferenc vezérezredes tragikus sorsa beteljesedett. Hamis, igazságtalan vádak alapján oltották ki életét, de a történelem felmenti őt.

Szemet szemért

Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnöki tiszti parancsában említi, hogy „ami 1942 januárjában a Bácskában történt, /.../ alkalmas arra, hogy évszázadokra a gyűlölség és a bosszú magvait hintse el.”

Látnokiak voltak szavai, mert jó két év múlva véres bosszú ütötte fel fejét, nemcsak a Bácskában, de a Bánságban, a Szerémségben, a Baranyában és a Mura vidékén is. És minderről még beszélni sem volt tanácsos. Aki mégis megtette, nem egyszer meghurcolták, s maga is áldozattá vált. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy semmit sem tudtak a magyarság elleni esztelen terrorról.

1942 és 1944 atrocitásai szorosan összefüggnek. Mindkettőről el lehet mondani, hogy nem spontán történt.

Az 1944-es magyarirtás átgondolt, túlságosan is tudatos cselekedet volt, amit katonai meggondolások, osztályindulatok, gazdasági irigység, a meggazdagodás gyors reménye és ideológiai szempontok vezéreltek.

Ennek ellenére a magyarságot mégsem irtották ki, nem telepítették ki, „csak” megtizedelték. S ennek valószínű külpolitikai okai voltak.

1944–1945 véres terrorjáról nem volt tanácsos beszélni. Először a 90-es évek elején lehetett hallani róla, mert addig tabu volt a téma.

1990 nyarán az újvidéki Magyar Szó „Közös íróasztalunk” c. rovatában dr. Juhász Géza egyetemi tanár és író levele törte meg a csendet⁶⁰, amikor elmesélte, hogy egy alkalommal magyar antifasiszta delegáció járt náluk és ő a tolmács szerepét töltötte be a magyar-jugoszláv küldöttség közt. Ekkor a jugoszláv küldöttség egyik tagja elmesélte a magyar küldötteknek, hogy 1944. év őszének egyik napján egy delegáció kereste fel Josip Broz Titót azokból a községekből, ahol a magyar hadsereg 1942 januárjában megtorlást hajtott végre. A

⁶⁰ Idézi Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum I. 1944-45.* Hatodik Síp Alapítvány, 1995.

küldöttség szabad kezet kért és kapott Titótól a bosszú végrehajtására.

A magyar „genocídium” Tito engedélyével, az ő jóváhagyásával történt. Mennyi volt az áldozatok száma? Az erre vonatkozó kutatások a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes esztendőök elején kezdődtek el. Kezdetben a kutatók jóhiszeműen abban reménykedtek, csak maradt fenn írásos nyoma ennek a mézszárlásnak. Ez azonban nagyon minimális volt.

Szloboda János⁶¹ zentai helytörténész írásából tudjuk, hogy a zentai történeti levéltárból hogyan került elő 1990 októberében egy néhány lapos névjegyzék, „Az 1944. november 9-én likvidált személyek névsora” címen. Ez 65 nevet tartalmaz. Közülük kettő német, egy orosz, a többi mind magyar nemzetiségű. A 65 áldozat közül hatvan zentai születésű, míg a további öt hódmezővásárhelyi, szegedi, csantavári, óbecsei és csókai.

Ez a zentai dokumentum eredeti, kézírásos aláírással ellátott; Aleksandar Stojkov és Dušan Milicev látta el kézjeggyével és az eredeti pecsét van rajta. Az aláírók 1944. november 10-én Isidor Nesić városelnöktől kapták a feladatot a névsor összeállítására.

Sajnos az eddigi ismereteink szerint ez az egyetlen hiteles dokumentum az 1944-es vérengzésekről.

Mészáros Sándor újvidéki egyetemi tanár, történész hallatlan nagy érdeme, hogy felkutatta a magyarellenes megtorlásokra vonatkozó közvetett dokumentumokat, elsősorban a halotti anyakönyvek és a holtta nyilvánítási végzések adatait.

⁶¹ Szloboda János: *Zentán történt 44-ben*. Újvidék, 1997, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. A szerző Zentán született 1934-ben. Az Újvidéki Tanárképző Főiskolán, majd az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett diplomát. Szülőföldjén helytörténeti kutatásokat és kiadói tevékenységet folytat.

A feltárt anyag egyértelműen bizonyítja, hogy a megtorlások idején elpusztított magyarok túlnyomó többsége ártatlan volt. Az áldozatok többségének csak az volt a „bűne”, hogy magyarnak született. A végrehajtókat csak a bosszú és a kegyetlenségre való hajlam hajtotta. Tetteiket minden jogi alapot nélkülözve hajtották végre.

Mészáros Sándor kutatása szerint⁶² a legtöbb áldozat – mintegy 2000 fő – Szabadka városából került ki. Ezek közül 277-et név szerint sorol fel. Ezt követi Újvidék. Ez a város gyászos napok szimbóluma. 1942-ben itt volt a legtöbb ártatlan szerb és zsidó áldozat, mintegy 1250 fő. 1944-ben 1400, közülük 82 újvidéki magyar polgár neve szerepel a háborús bűnösök névsorában. A kivégzettek jórészét, miután lelőtték őket, a Duna hullámai nyelték el, akárcsak 1942 januárjában. Másrészüket a Duna töltésénél késekkel mészárolták le.

Akiket nem a Duna vitt el, azokat a péterváradi erőd és a Duna közti területen ásták el. Később, amikor a nagy építkezések elkezdődtek, épült az új közúti Duna-híd, csontjaikat bebetonozták. Nagy valószínűség szerint ide kerültek Szombathelyi Ferenc vezérezredes földi maradványai is.

Amikor az építkezések során a csontok előkerültek, a Vajdasági Múzeum régészei kiszálltak, hogy megvizsgálják a csontokat s megállapították, hogy a „leletek a török korból valók.”

Szabadka, Újvidék után a legtöbb áldozat Csurog és Zsablya helységekből került ki⁶³. Az áldozatok száma e két területen megközelíti az 1 400 főt. Az 1944 őszen Titónál járt delegációban a csurogi szer-

⁶² Lásd 60. lábj.

⁶³ Mellár Lajos: *Csurogon születtem*. Újvidék, 2000, Fórum Kiadó.

bek voltak a leghangosabbak, amikor engedélyt kértek a megtorlásra.

Ada, Bácsföldvár, Óbecse, Törökbecse, Martonos, Mohol, Péterréve, Mozsor, Tündéres, Sajkáslak, Titel, Kabol, Temerin, Piros, Bácspalánka – a bosszú, a megtorlás színhelye.

Mennyi volt az áldozatok összlétszáma? Erre pontos választ adni nem lehet. Húsz- és negyvenezer közt emlegetik az eddigi publikációk. A köztudatba bekerült negyvenezeres számot nehéz bizonyítani. Ez Cseres Tibortól ered.⁶⁴

A leghitelesebbnek és a legelfogadhatóbbnak tartom Mészáros Sándor megállapítását⁶⁵ miszerint 20 ezer magyarnál többet nem végeztek ki.

Gondolataimnak nem az a célja, hogy bárkit is bosszúra ösztönözzek. Sokkal inkább az, hogy tisztára mossam az áldozatok emlékét. Be kell bizonyítanunk, hogy többé nincs ok a félelemre, titkolódzásra, nyíltan szembe kell néznünk a múltunkkal, nekünk magyaroknak is és szerb szomszédainknak is.

Lehet, hogy az áldozatok nem mindegyike volt teljesen ártatlan, ám ez per útján nem nyert bebizonyítást. Amíg a bűnösség nem bizonyított, addig a gyanúsítottat ártatlannak kell tekinteni. A kivégzések tehát közönséges gyilkosságok voltak. Elszenvetői pedig áldozatok.

Epilógus

A Budapesti Népbíróóság 1946. március 30-án meghozta ítéletét. Előtte, az utolsó szó jogán, felszólalt

⁶⁴ Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991, Magvető.

⁶⁵ Lásd 60. lábj.

Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a honvéd vezérkar volt főnöke, és több órás beszédet mondott. Tudomásom szerint többet nem szólalt fel; sem a NOT ítélete előtt, sem Újvidéken.

Az itt elhangzott szavait, kapcsolva *A maritim államok hadviselése* című tanulmányhoz, bátran mondhatom, hogy ez volt Szombathelyi Ferenc ars poetica.

Szavait a védőügyvéd fia, Kardos István tolmácsolásában tudom felidézni, aki 1946 márciusában apja mellett, mint „kisinin” részt vett a Népbíróság minden egyes tárgyalásán és ma már egyedüli élő koronatanúja a pernek.⁶⁶

Az akkori „kisinin” mondja 56 évvel később:

„Ma is szemem előtt van, amint Szombathelyi a terem közepén, a tanácselnökkel szemben állva elkezdte beszédét. Felöltöje balszárnyát kitárta, kezeivel mintegy illusztrálva azt, amit mondott.

Szinte mesélve kezdte el mondanivalóját, /.../, hogy vezérkari főnök korában, milyen bíborpiros bélése volt köpenyének, míg fekete pantallóját piros lampaszok ékesítették. Zubbonya aranygallérján hímzett tölgyfalevelek és fényes csillagok ragyogtak. Vállain aranyló vállpántok. Szíve fölött színes szalagokon függtek a különböző bel- és külföldi kitüntetések: a Vaskoronarend és fényes kereszték, koronás díszjelvények és érmek, amelyek egy-egy lépésnél megcsörrentek. Mellkasán a Vitézi Rend címeres jelvénye, a Magyar Érdemrend tisztikeresztje, amely szinte aprónak látszott a Középkereszt és a hozzá adományozott Csillag mellett. Gomblyukában az első világháborúban szerzett Vaskereszt.

⁶⁶ Lásd 10. lábj.

(A második világháború során egyetlen egy német kitüntetés sem kapott!) Nyakában a Magyar Érdemrend nagykeresztje, hadiszalagon a kardokkal. Fényes csillagok, érmek és kereszték ...A legnagyobb keresztje azonban nem a mellkasán csillogott, nem is a nyakában lógott, hanem a hátát és a két vállát nyomta, úgy, hogy majdnem összeroskadt. Ez nem valami kitüntetés volt, hanem a magyar népért való roppant felelősség: „Hogyan tudnám ezt a mi kis hazánkat ebből az őrült világégésből kimenteni?”

Wisner, az OSS isztambuli főnöke, 1944 márciusában, Allen Dullesnek, az OSS európai szervezete igazgatójának küldött memorandumában kifejtette, hogy Szombathelyi Ferenc előlete alapján megérdemli az amerikai védelmet.⁶⁷ Ez az amerikai „védelem” kissé hasonlít Bethlen István gróf, volt miniszterelnök esetére, aki 1944. december 7-én jelentkezett a Vörös Hadseregnél, és a Szovjetunió „nagylelkűségében” reménykedett.⁶⁸ Szombathelyinek is, Bethlennek is egyaránt tapasztalnia kellett, hogy a második világháború ideje alatt nem volt sem amerikai „védelem” sem szovjet „nagylelkűség”. Vállalni kellett a felelősséget és viselni a sorsunkat, amiért a politikai elit belesodorta az országot e véres küzdelembe.

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, ha volt is bűne, akkor elsősorban az, hogy nem tartóztatta le Feketehalmy-Czeydner, Grassyt, Földyt és Deák Lászlót a délvidéki tömegmészárlásokért, hagyta őket szabadlábban védekezni. A háborúból való kiút keresésekor csak a nyugati szövetségeseknél tapo-

⁶⁷ Lásd 23. l.áb.

⁶⁸ Györkei Jenő: *Bethlen-dokumentumok Moszkvából*. Történelmi Szemle, 1994, 3-4. sz., 325. o.

gatózott, bár ebben nemcsak ő volt a hibás, hanem az egész államvezetés, Horthy kormányzóval, Kállay miniszterelnökkel együtt. A félelem igazgatta őket, a Szovjetuniótól való félelem.

Szombathelyi bűne semmi esetre sem volt akkora, hogy azért halállal kellett bünhődnie, akkor, amikor Horthy Miklós kormányzót, „a Legfőbb Hadurat” futni hagyták.

Szombathelyi Ferenc vezérezredes tragikus sorsa régóta foglalkoztat. Közel tíz esztendeje, hogy kerestem a kapcsolatot Újvidékkel. Dr. Mészáros Sándor újvidéki egyetemi tanárral, régi barátommal vettem fel a kapcsolatot e kérdésben. Tőle tudtam meg, hogy az 1946-os peranyagot a Vajdasági Történeti Múzeumban őrzik.

Készültem Újvidékre, hogy ott is folytathassak kutatásokat. Erre azonban nem került sor, részben Mészáros Sándor korai halála, másrészt a jugoszláviai belpolitikai viszonyok miatt.

A jég 2001 júniusára végre megtört. A Vajdasági Autonóm Tartomány Képviselőháza vendégeként sikerült eljutnom Újvidékre. Megtekinthettem a péterváradi erődöt, a kivégzés színhelyét és fogadtak a Vajdasági Történeti Múzeumban is, dr. Ljubivoje Cerović igazgató és helyettese, dr. Drago Njegovan urak.

A Petőfi Sándor Művelődési Egyesület szervezésében kerekasztal-beszélgetést folytattunk dr. Lajčo Klajn jogtudományi egyetemi tanárral, dr. Aleksandar Mutibarić orvosprofesszorral, dr. Csehák Kálmán újvidéki egyetemi tanárral, történésszel és Mészáros Ilonával, a művelődési egyesület elnökével.

A beszélgetés eredményeként a következő konklúziót vontam le: Szombathelyi Ferenc vezérezredest golyó által végezték ki. Nem felel meg a valóságnak, ami az utóbbi időben Magyarországon ismét

beszédtéma lett, hogy karóba húzva oltották volna ki életét. Úgyszintén valótlán – ez is csak legenda –, hogy a jugoszlávok nem ölték meg, hanem 1956-1957-ben nagy katonai tudását felhasználták.⁶⁹ Mindez csak legenda.

Mi történt a kivégzés után a holttestekkel? Az erőd és a Duna közti területen ásták el őket, az 1944-1945-ös vérbosszú áldozatai mellé. Később, amikor a közúti Duna-híd épült, földi maradványaikat a híd alapjaiba bebetonozták.

A Vajdasági Történeti Múzeumban tett látogatásom során olyan ígéretet kaptam, hogy Szombathelyi peranyagát, ha legközelebb Újvidékre jövök, másolatban megkapom. Látogatásomkor a Múzeumnak ajándékként három darab képet vittem, amelyek a magyar honvédség részvételét dokumentálták a futaki kivégzésekben. Kértem, hogy legalább három Szombathelyi-fotót adjanak cserébe az 1946. októberi per időszakából. Ígéretet kaptam, hogy szeptemberre, amikor úgyis visszatérek az újvidéki Teleki Pál konferenciára, mindent előkészítenek, és megkapok.

Jóleső érzéssel vettem, hogy Cerović igazgató úr és munkatársai megtartották ígéretüket és amikor szeptemberben megjelentem a Múzeumban, a peranyag is, és a három darab fotó is rendelkezésemre állt, melyet e kötetben publikálhatok.

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, ennek a tragikus sorsú, ízig-vérig katonának – aki nem volt háborús bűnös – nincs sírja. Nincs hová egy szál virágot elhelyezni. Ezért javasoltam Szabó János honvédelmi miniszter úrnak, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarán emléktáblát helyezzenek el, katonai tiszteletadással, hogy – legalább évente

⁶⁹ Lásd 10. lábj.

egyszer, halottak napján – rá emlékezve egy szál virágot, egy szál gyertyát legyen hová elhelyezni.

Javaslatomat elfogadták és a Honvéd Hagyományőrző Egyesület szervezésében, dr. Holló József vezérőrnagynak, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának határozott támogatásával, 2002. január 14-én, a doni katasztrófa évfordulója alkalmából a Múzeum udvari falára az emléktábla felkerült. Szombathelyi Ferenc táblájával együtt avatták fel Jány Gusztáv vezérezredesnek, a 2. Magyar Hadsereg parancsnokának emléktábláját is.

Szombathelyi Ferenc vezérezredest a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 16-án felmentette a háborús bűntett miatt ellene emelt vád alól, miként a történelem is felmenti őt.

Györkei Jenő